

Tijdschrift

voor

Mensenrechten



PB-PP | B-00000  
BELGIE(N) - BELGIQUE

# TvMR

NMENSENRECHTENMENSEN  
RECHTENMENSENRECHTE  
TENMENSENRECHTENMEN  
RECHTENMENSENRECHTE  
ENMENSENRECHTENMENSE  
RECHTENMENSENRECHTE  
MENSENRECHTENMENSEN  
HTENRECHTENMENSENRE  
NMENSENRECHTENMENSE  
RECHTENMENSENRECHTE  
CHTENMENSENRECHTENM  
RECHTENMENSENRECHTE  
ECHTNMENSENRECHTENM  
TENMENSENRECHTENMENS  
ECHTENMENSENRECHTEN  
CHTENMENSENRECHTENM  
ECHTENMENSENRECHTEN  
RECHTENMENSENRECHTE  
NRECHTENMENSENRECHT  
ENMENSENRECHTENRECH

achttiende jaargang • april-mei-juni 2020 • nr. 2

driemaandelijks uitgave

TvMR is een initiatief van de Liga voor Mensenrechten v.z.w.

## Inhoud

### Update

2

- Liga lanceert samen met 6 mensenrechtenorganisaties de campagne 'Niet Normaal' tegen etnisch profileren
- Liga-voorzitter Kati Verstrepen gehoord in de Kamer over de databank ter ondersteuning van de manuele 'contact tracing'
- Investeer mee in het Mensenrechtenhuis in Brussel

### Editoriaal

3

- Mensenrechten gemarginaliseerd?  
*Kati Verstrepen*

### Artikel

4

- Mensenrechten in tijden van corona  
*Laurens Lavrysen*
- "This land is your land, this land is my land." Nationaliteit vanuit het oogpunt van de mensenrechten  
*Louise Reyntjens*
- De Eurobarometer over discriminatie in de Europese Unie – België in de kijker  
*Dorothea Staes*
- EHRM zet voorzichtige stap richting recht op water, maar vergeet aandacht voor kwetsbaarheid Roma  
*Merel Vrancken*
- M.N. t. België: een streng maar begrijpelijk arrest  
*Mathieu Leloup*

### Interview

25

- Op het kruispunt tussen cultuur en natuur  
TvMR sprak met Koen Vanmechelen  
*Merel Vrancken & Alexander Maes*

Afgiftekantoor: 9000 Gent Nieuwevaart  
Bg TvMR PA3A9108

Afzendaradres: Liga voor Mensenrechten  
Gebroeders De Smetstraat 75  
9000 Gent

V.U.: Kati Verstrepen  
Gebroeders De Smetstraat 75  
9000 Gent



LIGA VOOR  
MENSENRECHTEN

WWW.MENSENRECHTEN.BE

## TvMR

Tijdschrift voor Mensenrechten  
Driemaandelijks uitgave  
Verschijnt vier keer per jaar  
Aanbevolen citeerwijze: TvMR

ISSN 1379-0250

## Redactie

**Hoofdredacteur:** Laurens Lavrysen  
**Eindredactie:** Fabian Van Samang  
**Redactie:** Charlotte Campo, Deborah Casalin, Charline Daelman, Caroline De Geest, Paul De Hert, Dominique De Meyst, Marijke De Pauw, Willem Debeuckelaere, Hadjira Hussain Khan, Véronique Joosten, Eline Kindt, Marika Lefevre, Mathieu Leloup, Michaël Merrigan, Paul Pataer, Louise Reyntjes, Stijn Smet, Thea Staes, Maxime Stroobant, Jozefien Van Caeneghem, Catherine Van De Heyning, Arne Vandenbogaerde, Jonas Vernimmen.

**Tijdschrift voor Mensenrechten is een initiatief van de Liga voor Mensenrechten vzw.**

Abonnement op TvMR? Bel 09 223 07 38

## Redactiesecretariaat

Liga voor Mensenrechten vzw  
Gebroeders De Smetstraat 75, 9000 Gent  
tel: 09 223 07 38  
e-mail: [info@mensenrechten.be](mailto:info@mensenrechten.be)  
website: <https://mensenrechten.be>

## Redactionele samenwerking en disclaimer

Het Tijdschrift voor Mensenrechten is een initiatief van de Liga voor Mensenrechten vzw. De redactie heeft een volstrekt autonoom statuut. Het TvMR strekt tot het aanmoedigen van het onderzoek naar actuele mensenrechtenthema's en het verspreiden van de kennis hierover.  
Voor publicatie aangeboden teksten, arresten en vonnissen en te bespreken boeken mogen rechtstreeks naar het redactiesecretariaat worden gestuurd. De redactie behoudt zich alle rechten voor de publicatie van ingezonden artikelen, werken, advertenties, e.d. te weigeren. Aan de totstandkoming van deze publicatie is de uiterste zorg besteed. Voor informatie die nochtans onvolledig of onjuist is opgenomen, aanvaarden de redactie en de uitgever geen verantwoordelijkheid. Elke auteur is verantwoordelijk voor zijn/haar eigen redactionele bijdragen.

## Jaarabonnementen tijdschriften

Abonnement op Tijdschrift voor Mensenrechten: €35  
Abonnement op Fatik, tijdschrift voor Strafbeleid en Gevangeniswezen: €40  
Abonnement op beide tijdschriften: €70  
Steunabonnement op beide tijdschriften: €96

rek.nr. BE34 0011 2701 3290

Meer informatie bij Liga voor Mensenrechten.

## TvMR online

Je kan TvMR online raadplegen. Het meest recente nummer is beschikbaar voor abonnees.

© Niets uit deze publicatie mag worden veelevoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, elektronische gegevensdragers of welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande, uitdrukkelijke en schriftelijke toestemming van de uitgever.

## Liga lanceert samen met 6 mensenrechtenorganisaties de campagne 'Niet Normaal' tegen etnisch profileren

Op 10 juni lanceerde de Liga samen met 6 andere organisaties de campagne 'Niet Normaal/Pas Normal' tegen de discriminerende praktijk van etnisch profileren. Onder deze noemer zullen Amnesty International, JES Brussel, Liga voor Mensenrechten, Minderhedenforum, Uit De Marge, Ligue des Droits Humains, MRAX en activist Yassine Boubout de komende twee jaar het publiek sensibiliseren rond etnisch profileren door de politie. De campagne formuleert ook vijf concrete aanbevelingen aan politici en politie om etnisch profileren te tackelen. Met deze campagne willen we meer aandacht vragen voor etnisch profileren. Het helpt niets of niemand vooruit, want het stigmatiseert en vervreemdt mensen met een migratieachtergrond. Tegelijk blijkt uit onderzoek dat het geen doeltreffende politietechniek is. Dat het toch nog gebeurt, is dus niet normaal. Meer informatie op de campagne-website [www.stopethnicprofiling.be](http://www.stopethnicprofiling.be).

## Liga-voorzitter Kati Verstrepen gehoord in de Kamer over de databank ter ondersteuning van de manuele 'contact tracing'

Om de verspreiding van het coronavirus in te dijken, werd een systeem van manuele contactopsporing opgezet door de verschillende overheden. De centrale databank waar de speurders de gegevens van besmette personen en hun contacten in zullen opslaan, baart zowel de Liga als haar Franstalige zusterorganisatie Ligue des Droits Humains zorgen. Er worden heel wat gevoelige gegevens verzameld, die gegevens kunnen met andere databanken gekruist worden, de data worden heel lang bewaard en niemand lijkt voor de hele operatie verantwoordelijk te zijn. Beide organisaties trokken dan ook aan de alarmbel en werden gehoord in een speciale hoorzitting in de Kamer van Volksvertegenwoordigers, waar de wet ter discussie ligt.

## Investeer mee in het Mensenrechtenhuis in Brussel

Al jaren dromen de Liga voor Mensenrechten en la Ligue des Droits Humains van een Mensenrechtenhuis waar we samen kunnen werken aan een betere wereld, een wereld waar iedereen in waardigheid kan leven. Eindelijk is het zover! We vonden een schitterend huis in Molenbeek, waar we onze krachten kunnen bundelen. Help ons onze droom te realiseren en draag je steentje bij! Doe zelf een bijdrage en/of maak je eigen pagina waarmee je vrienden uitnodigt ons mee te steunen. Meer informatie te vinden op [www.human-rights-house.be](http://www.human-rights-house.be).

## Mensenrechten gemarginaliseerd?

De coronacrisis stelde een aantal mensenrechtendilemma's erg scherp. Toen begin maart 2020 de omvang van de crisis duidelijk werd sloeg de paniek in de Wetstraat toe. Hoe zou ons land het recht op een veilig en gezond leven voor alle burgers kunnen garanderen terwijl we niet eens een regering hadden?

Al snel werd beslist om een minderheidsregering te maken, met steun van PS, SPa, Groen, Ecolo, N-VA, cdH en Défi. Op 26 maart 2020 verleende het parlement aan deze regering bijzondere volmachten om de coronacrisis te bezweren. Het is op basis van deze volmachtenwet dat ondertussen heel wat besluiten genomen werden, zoals het verbod op alle niet-essentiële verplaatsingen, het sluiten van de scholen, de sluiting van alle cafés en restaurants, het verbieden van alle bijeenkomsten, waaronder ook de erediensten en nog zoveel andere maatregelen.

Dat deze beslissingen worden genomen zonder enig parlementair debat is vrij problematisch, aangezien heel wat van de opgelegde maatregelen een enorme impact hebben op onze grondrechten. Nog nooit eerder in de geschiedenis werd ons recht op vrijheid op zo'n drastische wijze ingeperkt. Dat bepaalde coronamaatregelen sommigen zwaarder treffen dan anderen, lijkt de beleidsmakers weinig te deren. 'Iedereen gelijk voor de volmachtenwet, iedereen in zijn kot' was de leuze. Hoewel het evident is dat deze plicht makkelijker in te vullen is door een bejaard echtpaar in een riante villa dan voor een gezin bestaande uit vijf energieke kinderen op een klein appartement, worden toch nauwelijks begeleidende maatregelen genomen om de ongelijkheid van deze maatregel in de praktijk weg te werken. De meest kwetsbaren in onze samenleving worden dan ook veel harder getroffen in hun grondrechten dan anderen. De ongelijkheid wordt hiermee alleen maar scherper gesteld.

Het ontbreken van een parlementair debat zorgt ook voor erg weinig transparantie over de genomen maatregelen, met erg drastische gevolgen. Zo leek het op een bepaald ogenblik dat mensen die ziek werden in een woonzorgcentrum niet meer zouden overgebracht worden naar een ziekenhuis voor behandeling. Er zou niet meer gekeken worden naar de algemene gezondheidstoestand van de betrokkene, wat normaal gezien wel gebeurt, het loutere feit bewoner van een woonzorgcentrum te zijn zou volstaan om de toegang tot de gezondheidszorg te weigeren. Gelukkig werd dit snel uitgeklaard, maar de vraag is hoeveel mensen de zorg die ze nodig hadden hierdoor gemist hebben? Het gebrek aan transparantie en duidelijke regelgeving speelde ook de politie parten. Om de volmachtbesluiten te verduidelijken werden FAQ's opgesteld. Die werden door sommige korpsoversten gebruikt als wettelijke basis om mensen te verbaliseren, wat uiteraard niet de bedoeling was. Om krachtadiger te kunnen optreden tegen overtreders werd op 6 april 2020 een KB gepubliceerd waarbij aan overtreders GAS-boetes kunnen opgelegd worden, terwijl uiteraard ook de strafrechtelijke vervolging mogelijk blijft.

Mensen die nood hebben aan internationale bescherming stonden bij de Dienst Vreemdelingenzaken voor een gesloten deur, waardoor ze ook hun recht op opvang misten.

In een poging om het virus in te dijken werd beslist om iedereen die positief test op corona te bevragen naar contacten van de voorbije 48 uur. Om de verwerking van al die gegevens mogelijk te maken is op federaal niveau een databank gecreëerd. De Liga heeft hiertegen heel wat bezwaren geuit. Zo is het niet duidelijk met welk doel de gegevens verzameld worden, met welke andere databanken kan gekruist worden of wie de verantwoordelijke is die kan aangesproken worden als er iets fout gaat. De schendingen van onze privacy zijn niet denkbeeldig. Het is duidelijk dat de overheid haar verantwoordelijkheid heeft genomen en heel wat maatregelen heeft uitgevaardigd om te proberen iedereen te beschermen tegen het coronavirus. Bij die opdracht laat de overheid zich bijstaan door tal van commissies en organen, samengesteld uit experts op verschillende domeinen. Wat de Liga voor Mensenrechten verbaast is dat in geen enkel van deze organen een mensenrechtenexpert is opgenomen. Hoger werd aangetoond hoe groot de impact van al deze maatregelen is op onze grondrechten. Hoe, door het opleggen van gelijke maatregelen voor iedereen, de ongelijkheid in de hand gewerkt wordt. Hoe, door het opleggen van deze drastische maatregelen, heel wat mensen hun waardigheid hebben verloren. Deze crisis heeft aangetoond hoe hard een nationaal mensenrechteninstituut nodig is. Het is dan ook onbegrijpelijk dat, bij het ontbreken van een dergelijk instituut, niet één mensenrechtenexpert is opgenomen in één van de talrijke adviesorganen die onze beleidsverantwoordelijken bijstaan.

**Kati Verstrepen\***

\* Voorzitter Liga voor Mensenrechten.

## Mensenrechten in tijden van corona

Laurens Lavrysen\*

Onze manier van leven is drastisch door elkaar geschud. COVID-19 vormt een bedreiging voor de volksgezondheid die ongewoon is in moderne tijden. Eveneens ongewoon in moderne tijden is de schaal waarop het dagelijkse leven door overheden wereldwijd aan sterke beperkingen onderworpen wordt. COVID-19 stelt de Januskop van de mensenrechten, waarbij naar de overheid gekeken wordt als voornaamste beschermer van maar tevens voornaamste bedreiging voor de mensenrechten, op scherp. Enerzijds moet de overheid bescherming bieden tegen het nieuwe coronavirus dat een hele resem mensenrechten, waaronder het recht op gezondheid en het recht op leven, bedreigt. Anderzijds staan heel wat maatregelen die genomen worden onder de noemer van de strijd tegen COVID-19 op gespannen voet met de mensenrechten. Vanuit mensenrechtenoogpunt moet er dan ook over gewaakt worden dat het middel niet erger is dan de kwaal. In deze bijdrage wordt nagegaan wat het recht van de mensenrechten ons leert over wat overheden mogen of moeten doen in de context van de coronacrisis. Eerst wordt gekeken naar de verplichtingen die op overheden rusten om de mensenrechten te beschermen tegen COVID-19, alvorens ingegaan wordt op de grenzen die het recht van de mensenrechten tegelijkertijd aan het optreden van de overheid stelt.

### Bescherming mensenrechten in de context van een epidemie

Welke maatregelen kunnen er op basis van het recht van de mensenrechten vereist worden van de overheid? Om deze vraag te beantwoorden, wordt eerst een blik geworpen op wat het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (EVRM) ons hierover leert. Het EVRM, waar het Europees Hof voor de Rechten van de Mens (EHRM) op toeziet, vormt immers het krachtigste mensenrechteninstrument in onze rechtsorde. Vervolgens wordt nagegaan welke

lessen we op dit vlak kunnen trekken uit de socio-economische mensenrechten, gegarandeerd door het Internationaal Verdrag inzake Economische, Sociale en Culturele Rechten (IVESCR) en het (herziene) Europees Sociaal Handvest (ESH).

### Het EVRM

De voornaamste EVRM-rechten die bedreigd worden zijn het recht op leven en het recht op de eerbiediging van de fysieke integriteit, beschermd door respectievelijk artikel 2 en 3 EVRM.<sup>1</sup> Aangezien het EHRM zich nog niet heeft moeten uitspreken over de bescherming van de bevolking tegen een epidemie, is het nodig om naar de algemene principes uit de rechtspraak te kijken om te zien of deze een aanknopingspunt bieden.

Het EHRM heeft aanvaard dat artikelen 2 en 3 EVRM zogenaamde positieve verplichtingen opleggen aan overheden om maatregelen te nemen om individuen te beschermen tegen bedreigingen van hun leven of fysieke integriteit.<sup>2</sup> Het EHRM heeft dergelijke verplichtingen voornamelijk ontwikkeld in de context van specifieke bedreigingen van individuen (zoals huiselijk geweld): wanneer overheden weet hebben of zouden moeten hebben van een reëel en onmiddellijk risico voor het leven of de fysieke integriteit van een persoon door de criminele daden van een derde, zijn zij verplicht alle redelijke maatregelen te nemen binnen de grenzen van hun bevoegdheden om dat risico te vermijden.<sup>3</sup>

In de context van een epidemie, zijn de gezondheidsrisico's echter diffuus, waardoor het moeilijk is om als individu te argumenteren dat je een voldoende afgelijnd individueel risico loopt om aanspraak te maken op dergelijke operationele beschermingsmaatregelen. Daarom is het beter om te kijken naar de beperkte rechtspraak van het EHRM die betrekking heeft op algemene risico's voor de bevolking in haar geheel. Wat het recht op leven betreft, heeft het EHRM bijvoorbeeld gesteld dat de positieve verplichtingen in principe gelden in

\* Laurens Lavrysen is postdoctoraal onderzoeker aan het Human Rights Centre van de UGent en hoofdredacteur van het Tijdschrift voor Mensenrechten.

1 Zie ook N. Mavronicola, "Positive Obligations in Crisis", *Strasbourg Observers*, 7 april 2020.

2 Voor een uitgebreide discussie van positieve verplichtingen onder het EVRM, zie L. Lavrysen, *Human Rights in a Positive State*, Cambridge, Intersentia, 2016.

3 Zie bvb. EHRM (Grote Kamer), 28 oktober 1998, *Osman t. het Verenigd Koninkrijk*, nr. 23452/94, § 116 (artikel 2 EVRM); en EHRM (Grote Kamer), 10 mei 2001, *Z.e.a. t. het Verenigd Koninkrijk*, nr. 29392/95, § 73 (artikel 3 EVRM).

# Artikel

de context van elke activiteit, al dan niet met een openbaar karakter, waarin het recht op leven op het spel staat, in het bijzonder in de context van gevaarlijke activiteiten, zoals bijvoorbeeld industriële activiteiten.<sup>4</sup> In zulke zaken vereist het EHRM in de eerste plaats dat de regelgeving bepaalde waarborgen omvat met het oog op het beperken en monitoren van deze risico's.<sup>5</sup> De meeste van deze zaken hebben echter betrekking op door de mens gecreëerde risico's, zodat het onduidelijk is hoeveel bescherming vereist kan worden in zaken waarin het gevaar uitgaat van de natuur, zoals in het geval van COVID-19. Een uitzondering is de zaak *Budayeva*, waarin het EHRM oordeelde dat Rusland verantwoordelijk was voor een schending van artikel 2 EVRM omdat het had nagelaten maatregelen te nemen om de bewoners van een dorp te beschermen tegen dodelijke landverschuivingen. Volgens het Hof had de overheid maatregelen moeten nemen om de bewoners te waarschuwen voor een voorzienbaar risico op dergelijke landverschuivingen en om voorbereid te zijn om een eventuele evacuatie te organiseren.<sup>6</sup>

COVID-19 vormt zonder twijfel een ernstig algemeen risico voor het leven en de fysieke integriteit, zodat aangenomen kan worden dat er een positieve verplichting onder artikelen 2 en 3 EVRM op de overheid rust om maatregelen te nemen om de bevolking te beschermen. Het probleem met de hierboven besproken rechtspraak is echter dat deze weinig houvast biedt om te bepalen welke maatregelen *specifiek* vereist zijn. Neem bvb. de rechtszaak die intussen ingesteld werd tegen de Tirolse en Oostenrijkse autoriteiten omdat ze zouden nagelaten hebben om tijdig maatregelen te nemen om de verspreiding van het nieuwe coronavirus via de Tirolse skigebieden tegen te gaan<sup>7</sup>: misschien maakt een dergelijke claim kans op basis van aansprakelijkheidsrecht, maar op basis van het EVRM lijkt dit onwaarschijnlijk. De concrete reikwijdte van positieve verplichtingen is immers beperkt door een redelijkheidstoets, op basis waarvan de betrokken maatregelen geen onmogelijke of disproportionele last voor de

overheid mogen uitmaken,<sup>8</sup> rekening houdende met onder meer conflicterende beleidsoverwegingen, praktische obstakels en financiële beperkingen.<sup>9</sup> De maatregelen ter bescherming van de volksgezondheid in de context van de COVID-19 crisis conflicteren met zoveel totaal verschillende en onvergelykbare belangen – gaande van sociale en economische belangen tot de mensenrechten die in deze context beperkt worden – dat het onredelijk zou zijn om via artikelen 2 en 3 EVRM van de overheid te vereisen om een specifieke vorm van *lockdown* toe te passen. Dit geldt evenzeer wat de belangenafweging betreft tussen volksgezondheid en conflicterende belangen die gemaakt moet worden in de context van de exit uit de *lockdown*. Er kan dan ook aangenomen worden dat deze afweging volledig binnen de *margin of appreciation* van de politieke beslissingsmakers valt – die sowieso al ruim is voor zover het om keuzes betreffende gezondheidsbeleid gaat.<sup>10</sup>

De rechtspraak van het EHRM betreffende medische nalatigheid bevat daarentegen wel wat minimumstandaarden die relevant kunnen zijn om de reactie van het gezondheidszorgsysteem te beoordelen. In zulke zaken zal het EHRM een schending van artikel 2 EVRM vaststellen wanneer 1) het leven van een individu bewust in gevaar gebracht wordt door het ontzeggen van toegang tot levensreddende behandeling of 2) wanneer een dergelijk gevaar voortvloeit uit een systemisch of structureel disfunctioneren van de ziekenhuisdiensten en de autoriteiten hiervan op de hoogte waren maar hadden nagelaten om hiertegen op te treden.<sup>11</sup> Zo zouden overlijdens ten gevolge van een onvoldoende voorbereide gezondheidszorg een schending kunnen uitmaken van artikel 2 EVRM, al zal dit niet per se het geval zijn wanneer een plaatsgebrek binnen de gezondheidszorg louter voortvloeit uit een onvoorzienbaar snelle toename van patiënten.<sup>12</sup> De gebrekkige voorbereiding van onze woonzorgcentra om een dergelijke crisis het hoofd te bieden<sup>13</sup> zou mogelijks beschouwd kunnen worden als een dergelijk structureel disfunctioneren, al rijst ook hier de vraag of wel aan

4 EHRM (Grote Kamer), 30 november 2004, *Öneryildiz t. Turkije*, nr. 48939/99, § 71, met betrekking tot de veiligheidsrisico's verbonden aan het management van een vuilnisbelt.

5 Zie onder artikel 3 EVRM, bvb. EHRM (Grote Kamer), 28 januari 2014, *O'Keefe t. Ierland*, nr. 35810/09, met betrekking tot het systemisch risico op seksueel misbruik in het onderwijs.

6 EHRM, 20 maart 2008, *Budayeva e.a. t. Rusland*, nr. 15339/02 enz., § 152.

7 C. Hancké, "Tirol mag zich opmaken voor zware schadeclaim", *De Standaard*, 1 april 2020.

8 Bvb. EHRM (Grote Kamer), 24 oktober 2002, *Mastromatteo t. Italië*, nr. 37703/97, § 68.

9 V. Stoyanova, "Common law tort of negligence as a tool for deconstructing positive obligations under the European convention on human rights", *International Journal of Human Rights* (online voorpublicatie, 1 november 2019).

10 EHRM, 13 november 2012, *Hristozov e.a. t. Bulgarije*, nrs. 4703/11 en 358/12, § 119.

11 EHRM (Grote Kamer), 19 december 2017, *Lopes de Sousa Fernandes t. Portugal*, nr. 56080/13, § 191-192.

12 E. Stubbins Bates, "Article 2 ECHR's Positive Obligations – How Can Human Rights Law Inform the Protection of Health Care Personnel and Vulnerable Patients in the COVID-19 Pandemic?", *Opinio Juris*, 1 april 2020.

13 Zie bvb. V. Beel en W. Winckelmans, "Noodplan Beke komt 'rijkelijk laat'", *De Standaard* 9 april 2020.

de voorzienbaarheidsvereiste is voldaan.

Waar het EVRM ons weinig leert over de maatregelen die genomen dienen te worden, vereist het echter wel dat de beschermingsmaatregelen genomen worden met inachtneming van het non-discriminatiebeginsel van artikel 14 EVRM.<sup>14</sup> Bovendien vereist de rechtspraak van het EHRM dat specifieke aandacht besteed moet worden aan het genot van de mensenrechten van kwetsbare groepen, wat kan resulteren in versterkte positieve verplichtingen.<sup>15</sup> In de context van de strijd tegen COVID-19 betekent dit de overheid erover moet waken dat bepaalde groepen niet uit de boot vallen wanneer maatregelen genomen worden om de volksgezondheid te beschermen. Denk bvb. aan de situatie van daklozen, asielzoekers die zich niet meer konden aanmelden bij de Dienst Vreemdelingenzaken en zo geen toegang meer tot opvang konden verkrijgen of mensen zonder papieren. Mede door de druk vanuit het middenveld, werd na enkele weken *lockdown* uiteindelijk door de federale overheid een “taskforce kwetsbare groepen” opgericht met als doel te waken over de specifieke noden van deze groepen die initieel over het hoofd gezien werden.<sup>16</sup> Tevens is het belangrijk dat de overheid maatregelen neemt als reactie op risico's die verhoogd worden door de *lockdown*, zoals het risico op huiselijk geweld.<sup>17</sup> Ten slotte moet ook specifieke aandacht geschonken worden aan de situatie van gevangenen. Artikel 3 EVRM vereist immers dat de gezondheid en het welzijn van gevangenen afdoende gegarandeerd wordt,<sup>18</sup> en aangezien dit een absoluut recht betreft geldt dit onverminderd in tijden van COVID-19. Zowel het Europees Comité voor de Preventie van Foltering en Onmenselijke of Vernederende Behandeling of Bestrafing en de Mensenrechtencommissaris van de Raad van Europa hebben opgeroepen om in

deze context specifieke aandacht te besteden aan de situatie van gevangenen, die extra hard getroffen dreigen te worden door zowel COVID-19 als door de maatregelen die in reactie hierop genomen worden – onder meer door sterker in te zetten op alternatieven voor vrijheidsberoving, in het bijzonder in overbevolkte gevangenissen.<sup>19</sup>

## Socio-economische mensenrechten

Het recht op gezondheid<sup>20</sup> wordt gegarandeerd door artikel 12 IVESCR, dat bovendien onder § 2 (c) specificeert dat de overheid verplicht is maatregelen te nemen om epidemische ziekten te voorkomen, behandelen en bestrijden. Artikel 11 ESH omvat een soortgelijke bepaling.<sup>21</sup> De reikwijdte van artikel 12 IVESCR wordt verduidelijkt in *General Comment N° 14* van het VN-Comité voor Economische, Sociale en Culturele Rechten.<sup>22</sup>

Ten eerste garandeert artikel 12 IVESCR geen recht om gezond te zijn – de overheid kan immers geen bescherming bieden tegen elke vorm van slechte gezondheid – maar wel een recht om te genieten van een verscheidenheid aan voorzieningen, goederen, diensten en voorwaarden die noodzakelijk zijn voor de verwezenlijking van een zo goed mogelijke gezondheid (§ 9).

Ten tweede, wat § 2 (c) betreft, moet de overheid een systeem van dringende medische zorg en humanitaire hulp in noodsituaties voorzien met het oog op epidemische uitbraken, en moet ze immunisatieprogramma's of andere strategieën van bestrijding van infectieziekten implementeren (§ 16). Net zoals onder het EVRM is het echter onduidelijk hoe ver de verplichtingen van overheden precies reiken in de context van de COVID-19 crisis. Volgens Coco en de Souza Dias kan uit § 2 (c) afgeleid

14 N. Mavronicola, “Positive Obligations in Crisis”, *Strasbourg Observers*, 7 april 2020.

15 L. Peroni and A. Timmer, “Vulnerable groups: The promise of an emerging concept in European Human Rights Convention law”, *International Journal of Constitutional Law*, 2013, nr. 4, p. 1056-1085. Positieve verplichtingen zouden ook ingeroepen kunnen worden om afdoende beschermend materiaal te eisen voor gezondheidswerkers, omwille van hun verhoogd risico om ziek te worden, zie E. Stubbins Bates, “Article 2 ECHR’s Positive Obligations – How Can Human Rights Law Inform the Protection of Health Care Personnel and Vulnerable Patients in the COVID-19 Pandemic?”, *Opinio Juris*, 1 april 2020.

16 Persbericht Amnesty International Vlaanderen, “Eén maand lockdown – voorlopige balans voor de mensenrechten in België”, 17 april 2020, [www.amnesty-international.be](http://www.amnesty-international.be).

17 N. Mavronicola, “Positive Obligations in Crisis”, *Strasbourg Observers* 7 april 2020. Zie, wat de Belgische context betreft, de bevindingen van K. Ponnet, W. Hardyns, S. Anrijs en J. Schokkenbroek, “Welzijn en relaties in tijden van corona: Bevindingen van een survey-onderzoek in België van 3-17 april, 2020”, 23 april 2020, beschikbaar op <https://www.ugent.be/re/cssr/nl/actueel/nieuws/onderzoek-naar-welzijn-en-partnergeweld-in-tijden-van-corona>.

18 Zie bvb. EHRM (Grote Kamer), 26 oktober 2000, Kudla t. Polen, nr. 30210/96, § 94.

19 Mensenrechtencommissaris Raad van Europa, “COVID-19 pandemic: urgent steps are needed to protect the rights of prisoners in Europe”, 6 april 2020, [www.coe.int/en/web/commissioner](http://www.coe.int/en/web/commissioner); en Europees Comité voor de Bescherming van Foltering en Onmenselijke of Vernederende Behandeling of Bestrafing, “Statement of principles relating to the treatment of persons deprived of their liberty in the context of the coronavirus disease (COVID-19) pandemic”, 20 maart 2020, nr. CPT/Inf (2020)13.

20 Zie ook A. Coco en T. de Souza Dias, “Part I: Due Diligence and COVID-19: States’ Duties to Prevent and Halt the Coronavirus Outbreak”, *EJIL:Talk!*, 24 maart 2020.

21 Voor een interpretatie van art. 11 ESH in de context van COVID-19, zie Europees Comité voor Sociale Rechten, “Statement of interpretation on the right to protection of health in times of pandemic”, 21 april 2020 <https://www.coe.int/en/web/european-social-charter>.

22 VN-Comité voor Economische, Sociale en Culturele Rechten, *General Comment No. 14: The Right to the Highest Attainable Standard of Health (Art. 12)*, nr. E/C.12/2000/4.

worden dat het recht op gezondheid de overheid verplicht om *social distancing* maatregelen op te leggen.<sup>23</sup> *General Comment No. 14* biedt echter weinig houvast voor een dergelijk standpunt, aangezien het uitdrukkelijk stelt dat artikel 12 IVESCR tot doelstelling heeft om het recht op gezondheid van het individu te waarborgen eerder dan het opleggen van beperkingen van andere fundamentele rechten met het oog op de bescherming van de volksgezondheid, en dat de bewijslast in elk geval bij de overheid ligt om zulke beperkingen te rechtvaardigen (§ 28).

Wat maatregelen betreft die geen beperkingen vormen van fundamentele rechten, valt gemakkelijker te argumenteren dat zij vereist zijn onder het recht op gezondheid. In dit verband heeft de Mensenrechtencommissaris van de Raad van Europa opgeroepen om maatregelen te nemen om de veiligheid van gezondheidswerkers te garanderen door hen toegang te verlenen tot beschermingsmateriaal, regelmatige coronatests en psychosociale bijstand.<sup>24</sup>

Ten derde vereist het recht op gezondheid internationale samenwerking met betrekking tot ziektes die gemakkelijk grensoverschrijdend overgedragen kunnen worden, en dragen de economisch ontwikkelde landen een bijzondere verantwoordelijkheid om ontwikkelingslanden hierin bij te staan (§ 40). Vanuit het oogpunt van deze verplichting tot internationale samenwerking lijkt onder meer de opschorting van de Amerikaanse bijdrage aan de Wereldgezondheidsorganisatie bijzonder problematisch.<sup>25</sup>

Ten vierde is ook het recht op non-discriminatie en op gelijke toegang tot gezondheidszorg in deze context relevant, evenals de noodzaak om specifieke bescherming te voorzien van kwetsbare leden van de maatschappij (§ 18-19) – denk maar aan de specifieke situatie van ouderen of andere risicogroepen.

In dit verband hebben VN-mensenrechtenexperten in de context van COVID-19 opgeroepen dat overheden een schaarste aan middelen niet mogen invoeren om te discrimineren ten aanzien van bepaalde groepen patiënten en dat een eventueel vaccin moet beschikbaar gemaakt worden zonder discriminatie.<sup>26</sup>

## Mensenrechtelijke grenzen

Terwijl het recht van de mensenrechten bepaalde minimale, zij het niet altijd erg concreet afgebakende vereisten stelt aan de reactie van de overheid ten aanzien van COVID-19, stelt het tegelijkertijd bepaalde grenzen aan dergelijk optreden. In deze sectie wordt ingegaan op de verenigbaarheid met het EVRM van enkele van de meest courante maatregelen die door Europese staten genomen werden. Het gaat hier in het bijzonder over verschillende vormen van *lockdowns*, die beperkingen inhouden op de bewegingsvrijheid (artikel 2 Protocol 4 EVRM), het recht op het genot van het privé- en familielevens (artikel 8 EVRM, bvb. beperkingen op het zien van familie en vrienden), de vrijheid van vergadering en vereniging (artikel 11 EVRM), de vrijheid van eredienst (artikel 9 EVRM), het recht op onderwijs (artikel 2 Protocol 1 EVRM) en het eigendomsrecht (artikel 1 Protocol 1 EVRM, bvb. verplichte sluiting handelszaken).<sup>27</sup>

Daarnaast behoort *contact tracing*, al dan niet met behulp van een app, tot het standaardpakket aan maatregelen die overheden nemen om de COVID-19-uitbraak onder controle te houden. Aangezien dit maatregelen betreffen die ongezien zijn in moderne tijden, heeft het EHRM nog geen uitspraak gedaan over de voorwaarden waaronder dergelijke maatregelen toelaatbaar zijn. De algemene EVRM-principes laten evenwel toe om de enkele algemene richtsnoeren voor een mensenrechtentoetsing te schetsen.

## Noodtoestand

Een eerste discussiepunt is de vraag of er nood is voor staten om af te wijken van het EVRM onder artikel 15 EVRM. Dit artikel staat toe om "[i]n tijd van oorlog of in geval van enig andere algemene noodtoestand die het bestaan van het land bedreigt" maatregelen te nemen die afwijken van de verplichtingen die normaal gelden onder het EVRM.

Het lijkt inderdaad dat de COVID-19 crisis voldoet aan de vereiste om beschouwd te kunnen worden als een noodtoestand in de zin van artikel 15 EVRM, met name "een uitzonderlijk toestand van crisis of noodtoestand die die gehele bevolking raakt en een bedreiging vormt voor het georganiseerde leven van

23 A. Coco en T. de Souza Dias, "Part I: Due Diligence and COVID-19: States' Duties to Prevent and Halt the Coronavirus Outbreak", *EJIL:Talk!*, 24 maart 2020.

24 Mensenrechtencommissaris Raad van Europa, "Learning from the pandemic to better fulfil the right to health", 23 april 2020, [www.coe.int/en/web/commissioner](http://www.coe.int/en/web/commissioner).

25 X, "Trump wil Amerikaanse bijdrage aan WHO opschorten na 'te veel fouten'", *De Standaard* 15 april 2020.

26 X, "No exceptions with COVID-19: 'Everyone has the right to life-saving interventions' – UN experts say", 26 maart 2020, [www.ohchr.org](http://www.ohchr.org).

27 Voor een uitgebreide discussie van de verschillende soorten vrijheidsbeperkingen in het licht van het EVRM, zie J. McBride, "An Analysis of Covid-19 Responses and ECHR Requirements", *ECHR Blog*, 27 maart 2020.

de gemeenschap waaruit de staat is samengesteld<sup>28</sup>. Staten moeten kennis geven van hun voornemen om af te wijken aan de Secretaris-Generaal van de Raad van Europa, met vermelding van de betrokken maatregelen en de beweegredenen daarvoor. Op het moment van schrijven<sup>29</sup> hadden maar liefst 10 van de 47 lidstaten van de Raad van Europa (Letland, Roemenië, Armenië, Moldavië, Estland, Georgië, Albanië, Noord-Macedonië, Servië en San Marino) een dergelijke kennisgeving gemaakt. Hoewel staten via kennisgeving onder artikel 15 EVRM beperkingen kunnen opleggen aan mensenrechten die verder gaan dan in normale omstandigheden toelaatbaar is, betekent dit niet dat alles is toegestaan. Het EHRM blijft immers bevoegd om *ex post facto* naast te gaan of de vereiste van artikel 15 EVRM vervuld is dat dergelijke maatregelen "strikt vereist" zijn door de ernst van de situatie.<sup>30</sup>

Voorstanders van het invoeren van artikel 15 EVRM argumenteren dat de maatregelen die vereist zijn als reactie op COVID-19 verder gaan dan wat in normale omstandigheden toelaatbaar is onder het EVRM.<sup>31</sup> Zo zouden bepaalde erg strikte quarantainemaatregelen beschouwd kunnen worden als een vrijheidsberoving in de zin van artikel 5 EVRM<sup>32</sup> – § 1 (e) van dit artikel laat de detentie van personen toe "ter voorkoming van de verspreiding van besmettelijke ziekten", al kan een besmet persoon volgens de rechtspraak van het EHRM enkel als "laatste redmiddel" van zijn of haar vrijheid beroofd worden wanneer "minder ernstige maatregelen" overwogen maar onvoldoende bevonden werden om de volksgezondheid te beschermen.<sup>33</sup> Daarnaast stellen voorstanders van het invoeren van de noodtoestand dat dit het voordeel heeft dat uitzonderlijke machten voorbehouden blijven voor uitzonderlijke omstandigheden, waardoor het risico verkleind wordt dat deze machten permanent worden. Bovendien bestaat anders het risico dat rechtbanken de normale beperkingsgronden (zie hieronder) van mensenrechten erg ruim interpreteren om

noodmaatregelen toe te laten, waardoor het risico bestaat dat het beschermingsniveau van deze rechten blijvend verlaagd wordt, ook in normale omstandigheden. Tegenstanders argumenteren dan weer dat afwijking onder artikel 15 EVRM niet nodig is omdat de normale beperkingsgronden voldoende flexibel zijn om zelfs verregaande maatregelen toe te laten op voorwaarde dat deze noodzakelijk zijn om COVID-19 te bestrijden.<sup>34</sup> Bovendien is het in noodomstandigheden net extra belangrijk om de overheid ter verantwoording te kunnen roepen en om grenzen te stellen wat betreft het toekennen van verregaande nieuwe machten.

België heeft er evenwel niet voor gekozen om een afwijking te vragen onder artikel 15 EVRM. We hebben geen wettelijk kader dat het uitroepen van de noodtoestand voorziet, en bovendien zou een afwijking onder artikel 15 EVRM in strijd zijn met artikel 187 van de Grondwet, dat bepaalt dat de Grondwet niet geschorst kan worden.<sup>35</sup> Wat België en de andere Europese landen die geen noodtoestand hebben uitgeroepen betreft, moeten de maatregelen die genomen werden om COVID-19 te bestrijden dan ook geanalyseerd worden vanuit het oogpunt van de normale beperkingsgronden.

## Normale beperkingsgronden

De meeste door het EVRM gegarandeerde rechten zijn niet absoluut en kunnen mits bepaalde voorwaarden aan beperkingen onderworpen worden. Wat de meeste rechten betreft zijn deze voorwaarden 1) het bestaan van een wettige basis, 2) het nastreven van een wettig doel, en 3) de inachtneming van het proportionaliteitsbeginsel.<sup>36</sup>

De tweede voorwaarde zal in principe geen probleem vormen: het beschermen van de volksgezondheid en de rechten van anderen vormt ontegensprekelijk een wettig doel. Er kan wel een probleem ontstaan wanneer bepaalde overheden misbruik zouden maken van de situatie door

28 EHRM (Grote Kamer), 19 februari 2009, A. e.a. t. het Verenigd Koninkrijk, nr. 3455/05, § 176.

29 14 mei 2020. De tekst van de afwijkingskennisgevingen, met inbegrip van zij die eventueel later nog genomen werden, zijn beschikbaar hier: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/webContent/62111354>.

30 Zie EHRM (Grote Kamer), 19 februari 2009, A. e.a. t. het Verenigd Koninkrijk, nr. 3455/05, § 184-185 voor een overzicht van de principes die het EHRM bij een dergelijke toetsing hanteert.

31 Zie bvb. A. Greene, "States should declare a State of Emergency using Article 14 ECHR to confront the Coronavirus Pandemic", *Strasbourg Observers*, 1 april 2020.

32 De vrijheidsbeperkingen die in de meeste landen opgelegd worden, kunnen wellicht eerder beschouwd worden als beperkingen van de bewegingsvrijheid (artikel 2 Protocol 4 EVRM) dan als vrijheidsberoving in de zin van artikel 5 EVRM, zie J. McBride, "An Analysis of Covid-19 Responses and ECHR Requirements", *ECHR Blog*, 27 maart 2020.

33 EHRM, 25 januari 2005, *Enhorn t. Zweden*, nr. 56529/00, § 44.

34 Zie bvb. K. Dzehtsiarou, "COVID-19 and the European Convention on Human Rights", *Strasbourg Observers*, 27 maart 2020.

35 G. De Braeckeleer, L. Mys, K. Van Aelst, P. Vande Velde-Van Rumst, J. Goossens en S. Devriendt, "Nood aan noodtoestand in België?", *BelConLawBlog*, 27 februari 2017.

36 Voor een uitgebreide bespreking, zie L. Lavrysen, "System of Restrictions" in P. van Dijk, F. van Hoof, A. van Rijn en L. Zwaak, *Theory and Practice of the European Convention on Human Rights (5de editie)*, Cambridge, Intersentia, 2018), p. 307-330.



# Artikel

onder de noemer van de strijd tegen COVID-19 maatregelen te nemen die eigenlijk als doel hebben om bvb. politieke tegenstanders te viseren.

Het wettigheidsbeginsel zou een groter probleem kunnen vormen. Op zich is de mogelijkheid om, zoals in België gebeurt, maatregelen op te leggen bij wijze van ministerieel besluit verenigbaar met het EVRM. Het EHRM vereist immers niet dat een beperking via een "formele" wet gebeurt, maar neemt genoegen met een grondslag in de nationale regelgeving. Een groter probleem vormt echter het feit dat deze wettelijk basis ook voorzienbaar moet zijn: het EHRM vereist dat een burger moet kunnen voorzien welke gevolgen een bepaalde handeling kan hebben. Bovendien is vereist dat de reikwijdte van en de manier waarop discretionaire bevoegdheden uitgeoefend worden voldoende duidelijk zijn.<sup>37</sup>

Aangezien de Belgische COVID-19-regelgeving op bepaalde punten erg vaag is, bvb. het verbod om zich op de openbare weg en in openbare plaatsen te bevinden behalve in geval van noodzakelijkheid en omwille van dringende redenen,<sup>38</sup> kan men zich afvragen of de toepassing van verregaande interpretaties op dit punt wel verenigbaar zijn met het wettigheidsbeginsel – denk maar aan de discussie over de vraag of liefde een essentiële verplaatsing is.<sup>39</sup>

De voornaamste beperking gaat echter uit van het proportionaliteitsbeginsel.<sup>40</sup> In algemene zin vereist het proportionaliteitsbeginsel dat hoe sterker een bepaald recht beperkt wordt, hoe zwaarwegender de belangen moeten zijn die ingeroepen worden om deze maatregel te verantwoorden. De ernst van het gevaar voor de volksgezondheid, in het bijzonder het risico op een ineenstorten van het gezondheidszorgsysteem zoals in Lombardije, volstaat wellicht als rechtvaardiging voor erg verregaande vrijheidsbeperkingen met het oog op het onder controle brengen van de uitbraak. Het is evenwel belangrijk dat deze maatregelen op regelmatige basis heroverwogen worden,<sup>41</sup> rekening houdende met de meest recente wetenschappelijke kennis ter zaken. Als uit onderzoek bvb. blijkt dat

bepaalde maatregelen die verregaande beperkingen opleggen weinig effectief zijn in het bestrijden van de uitbraak, zullen deze sneller disproportioneel bevonden worden. Dit geldt niet enkel voor de *lockdown*-maatregelen, maar onder meer ook voor de mogelijke invoering van een *contact tracing* app. Los nog van de vraag naar de vereiste waarborgen die een dergelijke app moeten omringen, staat en valt de proportionaliteit van een dergelijke verregaande inmenging met het recht op privacy met de effectiviteit ervan om bij te dragen tot het indijken van de uitbraak, die betwijfelbaar is in het licht van de vermeende onnauwkeurigheid van de technologie.<sup>42</sup>

De gewone opvolging via *contact tracers* lijkt op dat vlak effectiever, maar staat tevens op gespannen voet met het recht op privacy, omwille van gebrekkige waarborgen wat betreft onder meer de duurtijd van de retentie van en de toegang tot de betrokken informatie uit de nieuwe databank.<sup>43</sup>

Wanneer de overheid met het oog op de bescherming van de volksgezondheid de keuze heeft tussen verschillende maatregelen, vereist het proportionaliteitsbeginsel in principe ook de voorkeur voor maatregelen die minder verregaande beperkingen vormen voor de mensenrechten.<sup>44</sup> Op het moment van schrijven heeft het Duits Grondwettelijk Hof bvb. reeds twee beslissingen geveld waarin de weigering om toestemming te geven tot een protestactie en een religieuze samenkomst strijdig bevonden werden met respectievelijk de vrijheid van vergadering en de vrijheid van eredienst. Volgens het Hof had de betrokken overheid moeten nagaan of het niet mogelijk was dergelijke activiteiten op een veilige manier te laten doorgaan, bvb. met inachtneming van *social distancing* maatregelen.<sup>45</sup>

Ten slotte geldt het proportionaliteitsbeginsel niet enkel bij het opstellen van de maatregelen: ook het afdwingen ervan moet immers in verhouding staan tot het nagestreefde doel om de volksgezondheid te beschermen. Het is daarbij in het bijzonder belangrijk dat politiediensten geen excessief

37 Bvb. EHRM (Plenair), 24 maart 1988, *Olsson t. Zweden* (No. 1), nr. 10465/83, § 61.

38 Artikel 8 Ministerieel besluit van 23 maart 2020 houdende dringende maatregelen om de verspreiding van het coronavirus COVID-19 te beperken, B.S. 23 maart 2020 (Ed. 2), p. 17603.

39 Zie bvb. S. Vankersschaever en J. Van Caesbroeck, "Liefde is geen essentiële verplaatsing", *De Standaard*, 19 maart 2020.

40 Zie ook V. Tzevelekos, "Herd Immunity and Lockdown: The Legitimacy of National Policies Against the Pandemic and Judicial Self-Restraint by the ECtHR", *Strasbourg Observers*, 11 mei 2020.

41 Zie bvb. VN-Comité voor Economische, Sociale en Culturele Rechten, General Comment No. 14: *The Right to the Highest Attainable Standard of Health* (Art. 12), nr. E/C.12/2000/4, § 29.

42 N. Vanhecke, "Waarom de corona-app dan toch niet voor morgen bleek", *De Standaard*, 25 april 2020.

43 S. Kelepouris, "Bijzonder invasief: Liga voor de Mensenrechten bezorgd over 'contact tracing'", *De Morgen*, 2 mei 2020.

44 Bvb. EHRM (Grote Kamer), 12 september 2012, *Nada t. Zwitserland*, nr. 10593/08 § 183.

45 H. Hestermeyer, "Coronavirus Lockdown-Measures before the German Constitutional Court", *ConstitutionNet*, 30 april 2020.

# Artikel

geweld gebruiken,<sup>46</sup> wat tevens in strijd kan zijn met het recht op de eerbiediging van de fysieke integriteit of zelfs het recht op leven. Het inzetten van een gevaarlijke achtervolging op de 19-jarige jongen Adil in Anderlecht wegens niet-naleving van de *lockdown*-maatregelen, die eindigde met zijn (mogelijks zelfs bewuste) aanrijding door een politiewagen met de dood tot gevolg,<sup>47</sup> doet vanuit mensenrechtelijk oogpunt ernstige alarmbellen afgaan. Amnesty International Vlaanderen heeft in meer algemene zin al haar bezorgdheid geuit dat maatregelen kordater afgedwongen zouden worden in buurten waar veel mensen uit etnische minderheidsgroepen leven.<sup>48</sup> Het aanwenden van ruime discretionaire politiebevoegdheden op een

wijze die minderheidsgroepen viseert, lijkt moeilijk verenigbaar met het discriminatieverbod dat onder meer in artikel 14 EVRM vervat zit.<sup>49</sup>

Kortom, het recht van de mensenrechten legt niet enkel een minimum op wat de respons van de overheid ten aanzien van de COVID-19-uitbraak betreft, maar ook een maximum. Hoewel er op dit moment nog veel onduidelijkheid heerst over de exacte reikwijdte van toelaatbare mensenrechtenbeperkingen in deze context, is het wenselijk dat, in navolging van het Duits Grondwettelijk Hof, rechtbanken over heel Europa hierover in de komende maanden meer duidelijkheid zullen verschaffen.

46 Zie ook de oproep hiertoe vanwege verschillende VN-mensenrechtenexperten: X., "COVID-19 security measures no excuse for excessive use of force, say UN Special Rapporteurs", 17 april 2020, [www.ohchr.org](http://www.ohchr.org).

47 D. De Coninck, "We hebben hem! We hebben hem geschept!": reconstructie van de dood van Adil in Anderlecht", *De Morgen*, 18 april 2020

48 Persbericht Amnesty International Vlaanderen, "Eén maand lockdown – voorlopige balans voor de mensenrechten in België", 17 april 2020, [www.amnesty-international.be](http://www.amnesty-international.be).

49 A. Greene, "States should declare a State of Emergency using Article 14 ECHR to confront the Coronavirus Pandemic", *Strasbourg Observers*, 1 april 2020.

## “This land is your land, this land is my land” Nationaliteit vanuit het oogpunt van de mensenrechten

Louise Reyntjens\*

**Wereldwijd slagen nationalistische bewegingen<sup>1</sup> er in om stemmen voor zich te ronselen. In Europa zien we dit naar voren komen in een almaar sterker wordend euro-scepticisme. Verschillende ontwikkelingen liggen aan de basis van dit toenemende in-zichzelf-keren, dewelke te complex zijn om in een kort artikel als dit uit de doeken te doen. Deze toenemende individualistische houding zien we op vele manieren vertaald. Denk maar aan de achteruitval, dan wel het volledig verval van de ooit zo optimistische slogan “Wir schaffen das”.**

Deze botste al redelijk snel op een *njet* van bepaalde Europese landen, dewelke zonder meer hun grenzen sloten voor asielzoekers. Een ander verhaal waarin we de huidige tijdsgeschiedenis duidelijk vertaald zien en tevens ook het onderwerp van dit artikel, is dat van “nationaliteit”. Nationalisme, *i.e.* de (toenemende) focus op eigen volk, vertaalt zich doorgaans in strengere nationaliteitswetten: striktere naturalisatiewetten, ruimere mogelijkheden tot vervallenverklaring van nationaliteit. Overheden zijn steeds waakzamer in het verlenen van ‘hun status’ aan ‘vreemden’. Waar België bijvoorbeeld in de jaren 2000 nog de ‘snel-Belg’ wet kende, één van de soepelste nationaliteitswetten ter wereld, heeft de regering Di Rupo in 2012 een ommekeer ingezet dewelke het aanzienlijk moeilijker maakte om Belg te worden.<sup>2</sup> Vele (Europese) landen namen de afgelopen jaren bovendien wetten aan die het incrementeel makkelijker maakten om iemands

nationaliteit terug af te nemen.<sup>3</sup>

In wat volgt schets ik in eerste instantie waarom nationaliteit zo belangrijk is: hoe vertolkt ‘nationaliteit’ zich in ons dagelijks leven? Hoe raakt het ons? En wat is de impact van het verlies ervan? Vervolgens ga ik in op de grenzen die de Europese/internationale mensenrechten stellen aan de soevereiniteit van staten in deze thematiek. Als internationaalrechtelijk principe behoren beslissingen als deze tot de soevereine macht van staten: wie een Belgische, Franse, Nederlandse, Spaanse, Griekse, Kroatische, Hongaarse, ... onderdaan is en wie dat niet is, is in principe een keuze die bij de respectieve staten ligt. ‘In principe’, want fundamentele rechten stellen hier wel degelijk grenzen aan. Maar over welke fundamentele rechten gaat het dan? En hoe staat het Europees Hof voor de Rechten van de Mens (EHRM) hier tegenover, de ‘Europese’ waakhond van de rechtstaat? Wanneer individuen door ruime nationaliteitsafname mogelijkheden soms weinig bescherming genieten op het nationale niveau, kijken we naar de Raad van Europa: biedt het EHRM soelaas voor individuele rechtsbescherming op vlak van nationaliteit?

### Het belang van nationaliteit

Nationaliteit is altijd en overal aanwezig in onze levens. Denk aan kleine, dagelijkse zaken; wanneer we bijvoorbeeld de Eurostar nemen in het station van

\* Louise Reyntjens is onderzoekster aan de faculteit rechtsgeleerdheid van de KU Leuven en bereidt een proefschrift voor rond nationaliteit en mensenrechten.

1 Het begrip ‘nationalisme’ kent meerdere interpretaties, de ene positiever dan de andere. Zo waren er ‘nationalistische’ bevrijdingsbewegingen, zoals die van de Zuid-Amerikaanse Simón Bolívar, of de antikoloniale bewegingen van bijvoorbeeld Patrice Lumumba in Congo. Al deze bewegingen kunnen we kwalificeren als progressieve nationalistische bewegingen dewelke het lot in eigen handen wilden nemen. In dit artikel hebben we het wel degelijk over een andere vorm van nationalisme: een overdreven doorgetrokken in zichzelf gekeerde kijk, met dikwijls xenofobe trekken.

2 Zie D. De Jonghe en M. D’Outrepoint, “Le Code de la nationalité belge, version 2013 - De ‘Sois Belge et intègre-toi’ à ‘Intègre-toi et sois Belge’”, *J.T.*, 2013, p. 355-356.

3 Zie bv. de wet van 20 juli 2015 tot versterking van de strijd tegen het terrorisme, dewelke o.a. het Wetboek Belgische Nationaliteit aanpaste door een nieuw artikel 23/2 in te voeren. Dit artikel voorzag in een nieuwe grond tot vervallenverklaring van de Belgische nationaliteit voor alle terroristische misdrijven waaraan een veroordeling van tenminste vijf jaar vasthangt. De aanleiding voor deze wetswijziging waren de terroristische aanslagen in ons buurland op het satirische magazine *Charlie Hebdo*. Maar ook in andere delen van de wereld zien we éénzelfde beweging. In India bijvoorbeeld voerde de pro-Hindu regering onder leiding van president Modi in augustus 2019 een initiatief in om de “national register of citizens” bij te werken in de noordoostelijke regio van Assam, waar voornamelijk Moslims wonen. Het officiële doel van dit initiatief is de bestrijding van irreguliere migratie. Zij die hun burgerschap niet op afdoende wijze kunnen bewijzen, riskeren aangehouden te worden en mogelijk uitgewezen. Ongeveer twee miljoen mensen kregen te horen dat hun lot ter discussie stond. Toen de bijgewerkte lijsten werden opgemaakt, werd al snel duidelijk dat ongeveer al degenen die daarvan werden uitgesloten etnische Bengalen waren, die vanuit regio’s zoals Bangladesh naar Assam waren gemigreerd. De meesten mensen onder hen zijn moslims. Zie: Reuters, *Explainer: why India’s new citizenship plans are stirring protests*, 23 december 2019, online beschikbaar op: <https://www.reuters.com/article/us-india-citizenship-explainer/explainer-why-indias-new-citizenship-plans-are-stirring-protests-idUSKBN1YROWL>; BBC, *Citizenship Amendment Bill: India’s new ‘anti-Mulim’ law explained*, 11 december 2019, online beschikbaar op: <https://www.bbc.com/news/world-asia-india-50670393>.

Brussel-Zuid naar Londen, wordt onze nationaliteit geverifieerd. Je identiteitskaart en paspoort hangen immers af van dat laatste. Wanneer we een simkaart aankopen voor onze nieuwe gsm, wanneer we een pakketje gaan afhalen op het postkantoor, wanneer we een vliegtuig nemen of in een nog vroeger stadium, wanneer we een vliegticket willen boeken, ... Nationaliteit is altijd en overal aanwezig. Dit genieten, verliezen, of initieel ontbreken ervan, heeft een impact op vele individuele aspecten van ons leven.

Recentelijk bewees 'nationaliteit' nog maar eens haar belang in het kader van de huidige COVID-19 crisis. Zo bracht de dubbele nationaliteit van enkele Australisch-Chinese burgers een hevige diplomatieke discussie teweeg tussen de betrokken autoriteiten. China erkent namelijk geen dubbele nationaliteit. Hierdoor kwamen Australische burgers met een Chinees paspoort oorspronkelijk niet in aanmerking voor evacuatie uit de besmette gebieden in China. Personen die aankwamen in China mét een Chinees paspoort, zouden namelijk belet kunnen worden door de lokale autoriteiten om te reizen, inclusief uit China, en dus geëvacueerd te worden. Families zagen zich ineens gescheiden door een 'administratief gegeven' als nationaliteit.<sup>4</sup>

Een ander recent voorbeeld waarin we het belang van nationaliteit zagen, betreft het vraagstuk van de zogenaamde 'IS-vrouwen' en hun kinderen. Zij riepen hun respectievelijke overheden op om hen weg te halen uit Syrië en Irak, en hen terug te brengen naar de veiligheid van hun eigen land. Als onderdanen hebben zij immers, ingevolge een internationaalrechtelijk principe, een 'recht op terugkeer'.<sup>5</sup> Maar houdt een recht op terugkeer ook een verplichting in voor hun overheden om ze actief terug te gaan halen? Sommige overheden trachtten deze vraag volledig uit de weg te gaan door een radicale oplossing naar voren te schuiven: herinner u de discussie rond de Belgische IS-strijders en vrouwen voor dewelke/wie stemmen opgingen om hen, in plaats van ze te repatriëren, ze hun Belgische nationaliteit te ontnemen. In sommige gevallen gebeurde dit dan ook.<sup>6</sup> Eén keer de band van nationaliteit doorgeknipt, zijn ze immers niet meer

'onze verantwoordelijkheid'.

Het recht op terugkeer is bovendien niet het enige grondrecht dat vasthangt aan het hebben van een nationaliteit. Hannah Arendt verwoordde dit in haar "The Origins of Totalitarianism" al als "the right to have rights"<sup>7</sup>, de idee dat het genieten van een nationaliteit de *gateway* is voor een heleboel andere grondrechten. Zo genieten enkel Belgen van de mogelijkheid hun stem te laten gelden in de federale of provinciale verkiezingen.<sup>8</sup> Bovendien kunnen ook enkel Belgen zich verkiesbaar stellen. Publieke sectorjobs zijn in de meeste landen enkel toegankelijk voor onderdanen van dat land. Hoewel het recht op (toegang tot) onderwijs niet rechtstreeks afhangt van het hebben van een (bepaalde) nationaliteit, kan de toegang tot bepaalde beurzen hier wel van af hangen, waardoor dit eerste indirect beperkt wordt. Sociale rechten werden doorheen de jaren in toenemende mate ook aan niet-burgers toegekend (tenminste aan diegenen die een legale verblijfsstatus hebben).<sup>9</sup> Desalniettemin hangen de meest uitgebreide sociale rechten in vele landen nog steeds vast aan je status als 'burger'. Een heleboel fundamentele rechten, zoals wij deze kennen en o.a. het Europees Verdrag van de Rechten van de Mens deze beschermt, zijn maar toegankelijk voor diegenen die de status van 'burger' dragen. Hoewel mensenrechtenwetgeving niet vertrekt vanuit de premisse dat fundamentele rechten slechts toekomen aan diegenen die een nationaliteit genieten, maar eerder vanuit de idee van een menselijke waardigheid die even inherent is aan alle mensen, blijkt uit de praktijk toch dat "*those who enjoy the right to a nationality have greater access to the enjoyment of various other human rights*". Zo verklaarde ook de VN secretaris-generaal in 2015.<sup>10</sup>

## Fundamentele rechten: een afdoende grens voor nationaliteitsafname?

Wie het privilege van een bepaalde nationaliteit geniet en wie niet, is een keuze die behoort tot de soevereine

4 J. Dzankic en L. Piccolo, *How COVID-19 is altering our conception of citizenship*, *European Politics and Policy blog*, online beschikbaar op: <https://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2020/03/17/how-covid-19-is-altering-our-conception-of-citizenship/>; A. Galloway, E. Bagshaw en R. Clun, *Australian dual-citizens face being trapped in Wuhan*, *The Sydney Morning Herald*, 30 januari 2020, online beschikbaar op: <https://www.smh.com.au/politics/federal/australian-dual-citizens-face-being-trapped-in-wuhan-20200130-p53w5f.html>.

5 Artikel 12 Internationaal Verdrag inzake Burgerlijke en Politieke Rechten; artikel 3 (2), vierde protocol EVRM.

6 J. De Coninck en C. Verhaeghe, *Rechtbank neemt Belgische nationaliteit af van drie IS-vrouwen en veroordeelt hen tot 5 jaar cel*, *VRT NWS*, 19 december 2019, online beschikbaar op: <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2019/12/19/is-vrouwen/e>.

7 Zie H. Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, Londen, Penguin Books, 2017 editie (de oorspronkelijke editie dateert van 1951).

8 Wet van 19 maart 2014 tot toekenning van het actief kiesrecht bij de gemeenteraadsverkiezingen aan vreemdelingen; Artikel 22 van het Verdrag betreffende de Werking van de Europese Unie.

9 Het in toenemende mate toekomen van bepaalde grondrechten aan niet-burgers wordt in de literatuur ook wel "post-nationalistisch" burgerschap genoemd, zie bijvoorbeeld A. Shachar, *The birthright lottery, citizenship and global inequality*, Harvard University Press, Cambridge, 2009, p. 28.

10 UN Human Rights Council, *Impact of the arbitrary deprivation of nationality on the enjoyment of the rights of children concerned, and existing laws and practices on accessibility for children to acquire nationality, inter alia, of the country in which they are born, if they otherwise would be stateless*, 16 december 2015, A/HRC/31/29, §27, online beschikbaar op: <https://www.refworld.org/docid/56c42b514.html>.

beslissingsmacht van individuele staten.<sup>11</sup> Hun vrijheid hierin is echter niet ongebreideld. Enkele fundamentele rechten stellen hier grenzen aan.<sup>12</sup> Zo is het principe van non-discriminatie één van de grondprincipes in kwesties betreffende nationaliteit. Het loutere bestaan van het concept 'nationaliteit' is namelijk inherent exclusief en dus onderscheidend. In een Westfaliaanse<sup>13</sup> wereld van natiestaten moeten deze staten immers criteria vaststellen op basis waarvan mensen de nationaliteit van hun land verwerven en deze ook kunnen verliezen. Dit resulteert onvermijdelijk in een voorkeursbehandeling van een bepaalde groep, namelijk diegenen die wel worden opgenomen in de nationale gemeenschap. De onvermijdelijke keerzijde van deze medaille is de uitsluiting van diegenen die buiten de gemeenschap vallen. Dit zijn dan mensen die staatloos zijn bijvoorbeeld, diegenen die aan geen enkel land 'toebehoren'. Deze inherent exclusieve eigenschap van nationaliteit opent de deur voor mogelijke discriminaties. In het licht hiervan schrijft artikel 5, lid 1, van de Europese Conventie betreffende Nationaliteit (European Convention on Nationality) dan ook voor dat "de regels van een staat dewelke partij is bij dit verdrag inzake nationaliteit geen onderscheid mogen bevatten of praktijken mogen bevatten die neerkomen op discriminatie op grond van geslacht, religie, ras, kleur of nationale of etnische afkomst."<sup>14</sup>

Naast het non-discriminatieprincipe omvat de Conventie nog een heleboel andere principes. Wat ze echter niet kent, is een individueel klachtenmechanisme. Wanneer een individu zich bedreigd ziet van zijn of haar nationaliteit ontnomen te worden ingevolge discriminatoire wetten, tot wie kan hij/zij zich wenden? In het kader van de Raad van Europa is er slechts één waker over individuele mensenrechtelijke klachten: het EHRM. De jurisdictie van het Hof is echter beperkt tot het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (EVRM). Ze kan zich niet buigen over een eventuele schending van de Europese Conventie betreffende Nationaliteit. Vandaar het belang van de vraag: bestaat er zoiets als een 'recht op nationaliteit' onder het EVRM?

## Nationaliteit onder het EVRM

Gedurende lange tijd verklaarde Straatsburg nationaliteitskwesties onontvankelijk *ratione materiae*.<sup>15</sup> Er is immers niet zoiets als een conventierecht op nationaliteit. In 1999 werd er een eerste stap gezegd richting een ommekeer hiervan. In de zaak *Karassev t. Finland*<sup>16</sup> vestigde het Hof het principe dat een arbitraire weigering om iemand burgerschap te verlenen een schending van artikel 8 EVRM kan uitmaken, nl. het recht op privé-en familielevens. In *Ramadan t. Malta*<sup>17</sup> breidde het zijn rechtspraak uit naar de kwestie van nationaliteitsafnames. Een arbitraire afname van iemands burgerschap diende, zo besloot het Hof, op dezelfde manier behandeld te worden als een weigering tot toekenning, namelijk als een kwestie betreffende artikel 8 EVRM.

Het arrest betreft een Egyptische-Maltese man die, vele jaren na de verkrijging van zijn Maltese nationaliteit, door de betrokken overheid van zijn nationaliteit vervallen verklaard werd. Hij verwierf de Maltese nationaliteit – zijn tweede nationaliteit – op grond van zijn huwelijk met een Maltese vrouw in 1993. Enkele jaren later werd hun huwelijk nietig verklaard. Vervolgens hertrouwde de verzoeker met een Russische onderdaan, eveneens in Malta, met wie hij twee kinderen kreeg. Door hun geboorte op het grondgebied van Malta, verwierven beide kinderen de Maltese nationaliteit vanaf hun geboorte. In 2007 werd de verzoeker van zijn Maltese nationaliteit vervallen verklaard, nadat de betrokken autoriteiten vernamen dat zijn eerste huwelijk nietig was verklaard. De beslissing tot vervallenverklaring was gebaseerd op de veronderstelling dat zijn huwelijk een schijnhuwelijk betrof. Volgens de Maltese autoriteiten was verzoekers enige reden om zijn eerste huwelijk te voltrekken namelijk het verkrijgen van een verblijfstitel en nationaliteit in Malta.

Om te beoordelen of afname van de nationaliteit van de verzoeker zijn recht op privé-en familielevens

11 Artikel 1 van de Den Haagse Conventie van 1930 'On certain questions relating to the conflict of nationality', bepaalt dat nationaliteitskwesties gewoonlijk vallen onder de jurisdictie van staten; artikel 3 van de Europese Conventie betreffende Nationaliteit (European Convention on Nationality) bepaalt dat "each State shall determine under its own law who are its nationals."

12 Zie onder meer: CoE, Explanatory Report to the European Convention on Nationality, Straatsburg, 1997, p. 6, §29; Inter-Amerikaans Hof voor de Rechten van de Mens, Advisory Opinion on Proposed Amendments to the Naturalization Provision of the Constitution of Costa Rica, OC-4/84, 19 Januari 1984, online beschikbaar op: <https://www.refworld.org/cases,IACRTHR,44e492b74.html>. Hierin staat te lezen dat "despite the fact that it is traditionally accepted that the conferral and regulation of nationality are matters for each state to decide, contemporary developments indicate that international law does impose certain limits on the broad powers enjoyed by the states in that area, and that the manners in which states regulate matters bearing on nationality cannot today be deemed within their sole jurisdiction; those powers of the state are also circumscribed by their obligations to ensure the full protection of human rights."

13 Het Verdrag van Westfalen van 1648 wordt doorgaans aanzien als het begin van 'natiestaten'. Zie, onder meer, D. Heater, *Citizenship, the civic ideal in world history, politics and education*, Longman, Londen en New York, 1990, p. 28.

14 Oorspronkelijke tekst: "the rules of a State Party on nationality shall not contain distinctions or include any practice which amount to discrimination on the grounds of sex, religion, race, colour or national or ethnic origin."

15 X t. Oostenrijk, 15 oktober 1972, nr. 5212/71; Said Abdul Salam Mubarak t. Denemarken, 22 januari 2019, nr. 74411/16.

16 *Karassev en familie t. Finland*, 12 januari 1999, nr. 31414/96.

17 *Ramadan t. Malta*, 21 juni 2016, nr. 76136/12.

schond, nam het Hof twee criteria in beschouwing: de procedurele waarborgen die de beslissing omkaderen enerzijds en de gevolgen van de beslissing anderzijds. Wat betreft dit laatste, beschouwde het Hof opnieuw twee elementen: uitwijzing en staatloosheid. Met andere woorden, om te beoordelen of een staat foutief heeft gehandeld bij het ontnemen van iemands nationaliteit, gaat het Hof na of deze beslissing uitgerust was met voldoende procedurele waarborgen, zoals een mogelijkheid tot beroep tegen de oorspronkelijke beslissing. Vervolgens gaat het Hof na of de persoon in kwestie als gevolg van het verlies van nationaliteit al dan niet werd uitgewezen; dit kan immers het individu's recht op privé- en familielevens in het gedrang brengen. Tenslotte gaat het Hof na of de verzoeker een tweede nationaliteit heeft om op terug te vallen, en dus of hij/zij met andere woorden niet staatloos wordt door de betrokken beslissing.<sup>18</sup> Met betrekking tot het eerste criterium, zag het Hof geen graten in Ramadan. De beslissing was voldoende procedureel omkaderd, door onder meer te voorzien in een beroepsmogelijkheid. Betreffende de gevolgen van de nationaliteitsafname dan, erkende de meerderheid van het Hof dat de betrokken verzoeker staatloos was ten tijde van de procedure. Echter, aangezien aan het tweede element, dat van uitwijzing, niet voldaan werd, besloot het Hof dat artikel 8 EVRM ongeschonden bleef. De verzoekers aanwezigheid op het grondgebied werd immers gedoogd door de Maltese autoriteiten; er werd tot op heden geen beslissing tot uitwijzing van het grondgebied genomen.

Het Hof bevestigde deze lijn van rechtspraak in twee post-Ramadan beslissingen over nationaliteitsafname: K2 t. het Verenigd Koninkrijk en Said Abdul Mubarak.<sup>19</sup> Desalniettemin lijkt deze rechtspraak nog in de kinderschoenen te staan, met slechts één arrest en twee beslissingen die deze onderschrijven. Daarom valt het af te wachten of het Hof deze zal aanhouden op de manier zoals Ramadan voorschrijft, dan wel ze te verfijnen of over een andere boeg te gooien.

## Kritiek

Het opentrekken van artikel 8 naar nationaliteitskwesties, daar waar het Hof deze vroeger onontvankelijk verklaarde, is uiteraard een positieve ontwikkeling. Het verhoogt de individuele rechtsbescherming van individuen. Desalniettemin roept deze rechtspraak twee elementen van kritiek op. Een eerste pijnpunt lijkt te ontspruiten uit de houding van het Hof ten aanzien van staatloosheid.

Ramadan t. Malta lijkt namelijk te suggereren dat het Hof niet al te veel graten ziet in het feit dat een nationaliteitsafname leidt tot de staatloosheid van die persoon, tenminste wanneer die niet uitmondt in de uitwijzing van de betrokkene.

Zoals gezegd, erkent de meerderheid van het Hof dat de verzoeker ten tijde van de procedure staatloos was. Toen hij de Maltese nationaliteit verwierf, deed hij immers afstand van zijn Egyptische. Ondanks dit gegeven acht het Hof de impact op verzoekers privé- en familielevens niet ernstig genoeg om een schending van artikel 8 EVRM uit te maken. Hij kon immers, zo besluit het Hof, "tot op heden zijn werkzaamheden [...] voortzetten en in Malta [...] blijven wonen."<sup>20</sup> Met andere woorden, wanneer iemands staatloosheid niet resulteert in een daaropvolgende uitwijzing van het grondgebied, lijkt artikel 8 intact te blijven. Tenminste, dat is wat Ramadan t. Malta lijkt te impliceren.

Wat het Hof hier echter lijkt te vergeten, of wat het niet begrijpt - en wat de Portugese rechter Pinto De Albuquerque zo eloquent verwoordt in zijn dissenting opinion - is dat nationaliteit 'een kernelement van iemands identiteit' uitmaakt. Een beslissing "die betrekking heeft op het verwerven, wijzigen, weigeren of intrekken van het staatsburgerschap mag niet afhangen van de mate van het risico van verwijdering." [...] "De identiteit van een individu wordt bepaald door veel meer dan zijn of haar werk- of verblijfplaats. De wezenlijke kwestie van iemands identiteit moet niet worden beslist op basis van een voorspelling van onzekere, toekomstige risico's, maar op basis van de vroegere en huidige relatie die hij of zij onderhoudt met de staat en zijn volk."<sup>21</sup>

Een tweede punt van kritiek ligt in het feit dat deze rechtspraak getuigt van een gebrek aan inzicht in het begrip nationaliteit en het belang ervan. Uiteraard kan uitwijzing een gevolg zijn wanneer iemand zijn/haar nationaliteit verliest - zeker wanneer uit de praktijk blijkt dat sommige landen enkel inzetten op nationaliteitsafnames met het specifieke doel om personen te kunnen uitwijzen. Desalniettemin is uitwijzing niet het enige gevolg. Zoals reeds aangehaald heeft het genieten van een (bepaalde) nationaliteit betrekking op veel individuele aspecten van ons leven; aspecten die voor de overgrote meerderheid onder ons van groter belang zijn op dagelijkse basis dan de bescherming die je als burger geniet tegen uitwijzing uit je eigen land. Je status als 'burger', je nationaliteit, verleent je bijvoorbeeld het recht om je politieke voorkeur te uiten of te

18 Ramadan t. Malta, 21 juni 2016, nr. 76136/12.

19 K2 t. het Verenigd Koninkrijk, 9 maart 2017, nr. 42387/13; Said Abdul Salam Mubarak t. Denemarken, 22 januari 2019, nr. 74411/16.

20 Ramadan t. Malta, 21 juni 2016, nr. 76136/12, §90. De officiële tekst luidt: "to date he has been able to pursue his business and continues to reside in Malta."

21 Ramadan t. Malta, 21 juni 2016, nr. 76136/12, dissenting opinion Judge Pinto De Albuquerque, §22.

# Artikel

vertegenwoordigen, zoals hierboven reeds geschetst. Deze verleent je het recht om toegang te hebben tot bepaalde jobs, zoals jobs in de publieke sector. Het genieten van een sociaal vangnet hangt hier eveneens gedeeltelijk van af, aangezien tot op heden de meest uitgebreide sociale rechten nog steeds vasthangen aan je burgerschapsstatus. Zeker in het scenario waarin iemand staatloos wordt ten gevolge van de afname, zoals het geval was in *Ramadan*, getuigt het van weinig inzicht in het belang van nationaliteit om deze afname in hoofdzaak te reduceren tot een probleem aangaande uitwijzing. De Maltese overheid mag de aanwezigheid van de heer Ramadan in Malta dan wel tolereren, maar wat indien hij naar het buitenland wil reizen en vervolgens wil terugkeren? Enkel onderdanen hebben een ongelimiteerd recht op terugkeer en binnenkomst naar/in hun eigen land. Wat indien hij gevraagd wordt door de politie of een ambtenaar om zijn identiteitsdocumenten te tonen? Wat indien hij een bankrekening wil openen, of indien hij wil trouwen? Iemand die administratief 'onzichtbaar' is, wordt al deze zaken ontnomen.

Het Hof miskent het tweeluik dat artikel 8 omhelst: uitwijzing dreigt inderdaad het gezinsleven van de betrokkene aan te tasten, maar ook zonder dit gegeven riskeert de betrokkene nog steeds een aantasting van

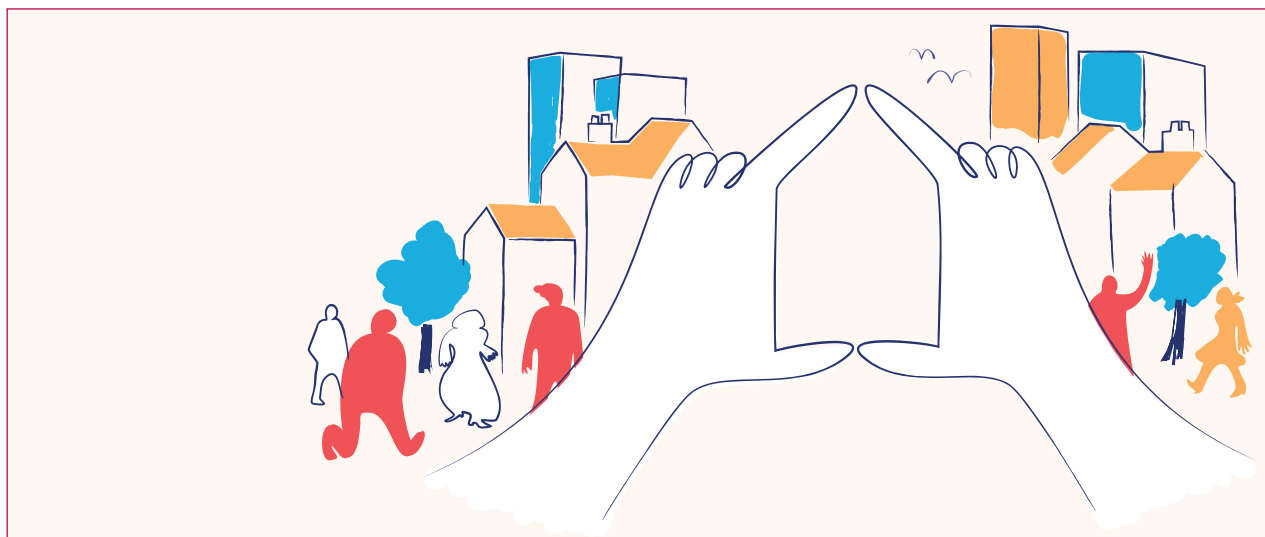
zijn privéleven. De hele resem andere gevolgen die nationaliteitsverlies met zich mee brengt, eroderen immers dit laatste: het 'privé'-leven in het recht op privé- en familielevens.

## Conclusie

Nationaliteit is een goede maatstaf voor de visie van een bepaalde tijdsgeest. Nationalisme, individualisme, de angst voor de ander, maar evengoed de tegenovergestelde gevoelens vertalen zich doorgaans in striktere dan wel soepelere nationaliteitswetten. Daarom is het een onderwerp dat afdoende juridische bescherming behoeft. In het kader van de Raad van Europa krijgt het EHRM deze taak toegeschreven via haar interpretatie van de Conventie. Voorlopig echter lijkt het Hof het sociale belang van nationaliteit niet weten/kunnen te vertalen in een juridische realiteit. Het is afwachten hoe deze lijn van rechtspraak zal evolueren. Momenteel zijn twee zaken hangende voor Straatsburg betreffende nationaliteitsafnames, één tegen Frankrijk en één tegen België. Mogen we een voortschrijdend inzicht van het Hof verwachten inzake het begrip 'nationaliteit' en al haar aspecten? Of zullen we botsen op een herhaling van Ramadan?

## De Liga voor Mensenrechten en La Ligue des droits humains bouwen samen het Huis van de Mensenrechten

**Bouw samen met ons!**  
<https://human-rights-house.be/nl>



## De Eurobarometer over discriminatie in de Europese Unie – België in de kijker

Dorothea Staes<sup>1</sup>

**Als opening, een positieve noot: in vergelijking met enkele jaren geleden ervaren Europeanen minder vaak discriminatie. De mensen in de Europese Unie voelen zich in omgang met minderheidsgroepen ook hoe langer hoe comfortabeler. De absolute cijfers blijven nochtans verontrustend. Ook zijn er erg grote verschillen tussen de lidstaten. Deze vaststellingen volgen uit een recente – maar vóór de coronacrisis – uitgevoerde Eurobarometer omtrent discriminatie op basis van geslacht, etnische afkomst, huidskleur, religie, leeftijd, handicap, seksuele geaardheid en seksuele identiteit, uitgevoerd op verzoek van de Europese Commissie en gepubliceerd in oktober 2019.<sup>2</sup>**

Deze beknopte bijdrage licht de bevraging toe met bijzondere aandacht voor de resultaten van de meer dan duizend in België afgenomen interviews.<sup>3</sup>

### Minder ervaringen van discriminatie binnen Europa – maar niet in België

Bijna één op vijf (17%) Europeanen zegt dat hij of zij zich persoonlijk gediscrimineerd heeft gevoeld tijdens de 12 maanden voorafgaand aan het interview. Voor bepaalde groepen liggen die cijfers nog hoger. Bijvoorbeeld, voor zij die zich identificeren als holebi, transgender of interseksueel, is dit percentage 58%, voor personen met een handicap 52% en voor Roma 49%.

In België voelen mensen zich vaker gediscrimineerd dan in de rest van Europa; hier zegt ongeveer één

op vier (24%) dat hij of zij zich gediscrimineerd heeft gevoeld tijdens de 12 maanden vóór het interview. Dit cijfer is toegenomen (namelijk met 5 procentpunten sinds 2015, het jaar dat de vorige Eurobarometer plaatsvond) terwijl op Europees niveau net het omgekeerde gebeurde. Daar werd een daling gemeten van 4 procentpunten (van 21% naar 17%). België is een uitschieter: de stijging tussen 2015 en 2019 is hier het hoogst van alle landen uit de Unie. België en Zweden zijn zelfs de enige lidstaten waar er überhaupt een stijging werd opgetekend. In alle andere landen is er net een (sterk) dalende trend. Overigens is het zo dat België – samen met Oostenrijk en Zweden – de top drie vormt van lidstaten waar personen zich het vaakst gediscrimineerd voelen.

Al verontrusten deze cijfers, de achterliggende oorzaken van de trends kunnen niet uit de studie worden afgeleid. Betekenen de cijfers dat er in België effectief vaker gediscrimineerd wordt dan in andere Europese landen en neemt die discriminatie de laatste jaren beduidend toe? Of is men zich in België bewuster van het fenomeen en wordt een discriminerende situatie hier beter herkend? Op deze belangrijke vragen geeft de Eurobarometer geen antwoord.

Het is wel duidelijk dat Belgen die zich gediscrimineerd voelen niet snel aangifte doen bij de politie: slechts één op vier (26%) zou ervoor kiezen om de situatie bij de politie te rapporteren. Op EU-niveau is dit ongeveer één op drie (35%). Belgen zouden hun zaak eerder melden bij een gelijkheidsinstituut (zoals Unia, het Interfederaal Gelijkekansencentrum<sup>4</sup>): 23% van de Belgen zou dat verkiezen, in vergelijking met slechts 12% van de ondervraagden in de hele Europese Unie.

<sup>1</sup> Dorothea werkt als jurist bij het 'Directoraat-Generaal Justice and Consumers' van de Europese Commissie, binnen de Unit: 'Non-discrimination and Roma coordination'. De auteur schrijft dit artikel in eigen naam en niet in naam van de Europese Commissie. De opinies die in dit artikel worden uitgedrukt zijn persoonlijk en vertegenwoordigen niet noodzakelijk de officiële positie van de Europese Commissie. Noch de instellingen en organen van de Europese Unie noch personen die optreden voor rekening ervan kunnen verantwoordelijk worden gesteld voor een mogelijke aanwending van de informatie die in het artikel voorkomt.

<sup>2</sup> Voor het volledige rapport, de samenvatting en de data per land en thema, zie:

<https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/Survey/getSurveyDetail/instruments/SPECIAL/surveyKy/2251>.

<sup>3</sup> De bevragingen werden op initiatief van het Directoraat-Generaal 'Justice en Consumers' bij de Europese Commissie (en gecoördineerd door het Directoraat-Generaal 'Communication') uitgevoerd door adviesbureau 'Kantar' tussen 9 en 25 mei 2019 in de toen 28 lidstaten van de Europese Unie. In totaal werden 27 438 interviews afgenomen bij respondenten uit diverse demografische en sociale groepen. De technische en methodologische informatie kan men terugvinden in de bijlagen van het rapport (zie link in de vorige voetnoot).

<sup>4</sup> Zie <https://www.unia.be/nl/over-unia>.



## Minder mensen vinden discriminatie wijdverspreid – ook in België

Hoewel mensen in België zich steeds vaker persoonlijk gediscrimineerd voelen, is er geen gelijkaardige trend qua opvattingen omtrent de algemene aanwezigheid van discriminatie. Mensen, zowel in België als op Europees niveau, vinden dat discriminatie minder wijdverspreid is. De absolute cijfers blijven desondanks verontrustend hoog. Bijvoorbeeld, in 2015 zei 74% van de geïnterviewden in België dat discriminatie op basis van etnische origine wijdverspreid was. In 2019 was dit 71%. Om een ander voorbeeld te geven: in 2015 zei 59% dat discriminatie omwille van seksuele geaardheid wijdverspreid was, terwijl 57% dit antwoordde in 2019. Ook voor wat de andere discriminatiegronden betreft, waren er in 2019 iets minder mensen die zeiden dat discriminatie vaak voorkomt.<sup>5</sup> De absolute cijfers verschillen nochtans al naargelang de grond van discriminatie. In België wordt discriminatie op basis van huidskleur (74%), etnische origine (71%), religie of geloofsovertuiging (65%) en Roma (62%) geacht het meest wijdverspreid te zijn. Deze cijfers liggen (beduidend) hoger dan het Europese gemiddelde (respectievelijk: 59%, 59%, 47% en 61%).

Alweer is de interpretatie van de resultaten niet eenvoudig. Duidt de dalende perceptie omtrent de aanwezigheid van discriminatie op een dalend aantal gevallen van discriminatie? Of duidt de dalende trend er eerder op dat de ondervraagden, in vergelijking met enkele jaren geleden, zich minder bewust zijn van het fenomeen en discriminatie minder gauw opmerken of herkennen? In het laatste geval is de stijgende trend in persoonlijke ervaringen van discriminatie in België des te verontrustender... , want blijkbaar niet zozeer te wijten aan een algemeen toenemende bewustwording? In ieder geval is er in België een opmerkelijk spanningsveld: persoonlijke ervaringen met discriminatie nemen toe en tegelijkertijd nemen de percepties omtrent de aanwezigheid van discriminatie af.

## Voelen we ons ook comfortabel bij mensen die risico lopen gediscrimineerd te worden?

Aan de geïnterviewden werd gevraagd of ze zich al dan niet comfortabel zouden voelen bij de situatie waarin een persoon, bijvoorbeeld iemand met een handicap of iemand van een andere religie, verkozen wordt in het hoogste politieke ambt, een collega is of

een liefdespartner van zoon of dochter. In vergelijking met 2015 voelt men zich in 2019, zowel op Belgisch als op Europees niveau, comfortabeler bij dergelijke situaties.

Er is wel een verschil al naargelang de groep waarnaar gevraagd wordt. Bijvoorbeeld, ongeveer acht op de tien van de ondervraagden in België voelt zich comfortabel bij een holebi of bij een persoon met een handicap verkozen in het hoogste politieke ambt, zowel in 2015 als in 2019.<sup>6</sup> Op Europees niveau ligt dit percentage (beduidend) lager maar werd er wel een duidelijke sprong voorwaarts gemaakt tussen 2015 en 2019. Met betrekking tot andere groepen, voelt men zich in België *minder* comfortabel dan het Europees gemiddelde. Zo voelt slechts 63% van de ondervraagden in België zich comfortabel bij het idee dat iemand met een andere religie dan de meerderheid in het land verkozen zou worden in het hoogste politieke ambt. Op Europees niveau is dit 69%. Wanneer een Roma tot dit ambt zou worden verkozen, zou amper 39% van de Belgen zich daar comfortabel bij voelen, in vergelijking met een gemiddelde van 49% voor de ganse Unie.

Er zijn soms grote verschillen tussen de lidstaten. Bijvoorbeeld, in Nederland, het Verenigd Koninkrijk, Zweden, Spanje en Frankrijk zou minder dan één van de tien ondervraagden zich oncomfortabel voelen bij een Roma collega. In andere landen zou men zich daar vaker ongemakkelijk bij voelen zoals in België waar ongeveer twee van de tien zich oncomfortabel zou voelen bij een Roma collega, of zoals in Griekenland, Litouwen, Bulgarije en Italië waar dit cijfer stijgt tot meer dan drie van de tien. Wanneer men peilt naar een transgender persoon als collega, zegt in België ongeveer één van de tien dat hij of zij zich daar oncomfortabel bij voelt. In landen als Litouwen en Bulgarije stijgt dit cijfer tot meer dan vier van de tien. Ter vergelijking: in Nederland, Zweden, Spanje en Denemarken liggen die cijfers, ook in vergelijking met België, veel lager: daar zouden minder dan 5 van de 100 ondervraagden zich ongemakkelijk voelen.

Wanneer men de cijfers van de Europese Unie in het geheel bekijkt, voelen mensen zich in vergelijking met 2015 comfortabeler bij zij die het risico lopen om gediscrimineerd te worden. Ondanks deze algemene trend, zijn er ook lidstaten waar het omgekeerde merkbaar is. Bijvoorbeeld, wanneer men vraagt naar het werken met een Joodse collega, voelt men zich daar in elf landen nu minder comfortabel bij dan in 2015, zoals bijvoorbeeld in Oostenrijk, Italië, Polen en Roemenië. Een ander voorbeeld is het werken met een

<sup>5</sup> Althans voor die gronden waarbij de vraagstelling in 2015 en in 2019 resultaten oplevert die duidelijk met elkaar te vergelijken zijn.

<sup>6</sup> 77% van de Europese ondervraagden voelden zich in 2019 comfortabel bij een persoon met een handicap verkozen tot het hoogste politieke ambt terwijl dit in 2015 slechts 69% was. Voor een holebi ligt dit percentage nog lager, al steeg het wel van 54% naar 64% tussen 2015 en 2019.

collega die een handicap heeft. Er zijn tien lidstaten waar men zich daar in 2019 vaker oncomfortabel bij voelt, met de hoogste toenames in Bulgarije, Hongarije, Polen, Roemenië en Oostenrijk.

Anderzijds zijn er lidstaten waar zich erg positieve tendensen voltrekken. In Slovakije en Tsjechië is het aantal personen dat zich oncomfortabel zouden voelen bij een Roma collega met meer dan 20 procentpunten gedaald; in Slovakije en Malta zijn er in 2019 beduidend minder personen die zich oncomfortabel zouden voelen wanneer zoon of dochter een relatie zou hebben met een moslim (een daling van ongeveer 15 procentpunten); in 2019 voelt men zich in vele landen minder oncomfortabel bij het idee van een transgender verkozen in het hoogste politieke ambt, met zeer sterke dalingen in Duitsland, Cyprus, Finland en Slovakije (meer dan 10 procentpunten). Ook voelt men zich in verschillende landen minder oncomfortabel wanneer die positie bekleedt zou worden door iemand van een andere etnische afkomst dan de meerderheid in het land, met de grootste dalingen in Tsjechië, Malta, Griekenland, Slovakije, Duitsland en Luxemburg.

## Voorzichtig optimistisch, niet minder ambitieus

In de algemene berichtgeving krijgen we vaak boodschappen te horen omtrent sterk toenemende intolerantie en discriminatie binnen Europa. Dergelijke tendensen vloeien echter niet eenduidig voort uit de data van de Eurobarometer uit 2019. Die tonen dat, in het algemeen, ervaringen en houdingen ten aanzien van discriminatie binnen de Europese Unie positief geëvolueerd zijn. Deze tendensen kunnen

steun bieden aan een non-discriminatiebeleid dat een positieve, hoopgevende boodschap wil uitdragen. Nuance en voorzichtigheid blijven nochtans aan de orde: zelfs al is vooruitgang merkbaar, vele resultaten blijven zorgwekkend. Ze variëren bovendien sterk tussen de lidstaten en al naargelang de grond van discriminatie. Ook voor wat België betreft, zijn de cijfers niet eenduidig positief. Bovendien werden de interviews afgenomen in 2019, vóór de huidige coronacrisis, die grote risico's meebrengt voor gelijkheid en mensenrechten in het algemeen (zie bijdrage L. Lavrysen in dit nummer). Laat dit een bijkomende impuls zijn om de oorzaken van deze trend in België van naderbij te bekijken. De resultaten op Europees niveau tonen dat vooruitgang mogelijk is en geven ruimte aan een positief, hoopvol discours. Ze vormen een welgekomen aanmoediging voor personen en organisaties die zich inzetten voor de strijd tegen discriminatie zowel op Europees als op nationaal niveau, alsook voor het belang van regelgeving ter zake. Dat laatste legt de vinger op een oude maar actuele wonde: het uitblijven van de Richtlijn inzake gelijkheid op basis van handicap, leeftijd, seksuele geaardheid en religie of geloofsovertuiging in gebieden buiten de werksfeer.<sup>7</sup> Ondanks de steun vanuit vele lidstaten, heeft dit voorstel van de Europese Commissie uit 2008 nog steeds geen unanieme goedkeuring verkregen binnen de Raad van de EU. De Europese Commissie zet zich blijvend in om de lidstaten tot een akkoord te bewegen. Haar werkprogramma voor 2020 duidt het voorstel aan als een 'priority pending proposal'.<sup>8</sup> De nood aan de voorgestelde richtlijn die onder meer focust op gelijkheid inzake sociale bescherming en toegang tot de gezondheidszorg, is onder de huidige coronacrisis actueler én acuter dan ooit.

<sup>7</sup> COM(2008)426 final, 2008/0140(CNS), 02.07.2008.

<sup>8</sup> Annexes to the Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, Commission Work Programme 2020, 'A Union that strives for more', COM(2020)37 final, 29.01.2020. Deze informatie geldt onder voorbehoud van mogelijke wijzigingen die aan het werkprogramma worden aangebracht ten gevolge van de coronacrisis.

## EHRM zet voorzichtige stap richting recht op water, maar vergeet aandacht voor kwetsbaarheid Roma

EHRM, Hudorovič e.a. tegen Slovenië, arrest van 10 maart 2020

**Merel Vrancken\***

**Op 10 maart 2020 deed de tweede kamer van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens (EHRM of Hof) in Hudorovič e.a. tegen Slovenië voor het eerst uitspraak over de vraag of het recht op privéleven uit artikel 8 van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (EVRM) een recht op toegang tot drinkwater omvat. Daarnaast betrof de zaak een vraag vanuit de Roma-gemeenschap, een minderheid die sinds jaar en dag door het Hof wordt erkend als zeer kwetsbaar. Deze zaak was dan ook een uitgelezen – maar deels gemiste – kans voor het Hof om zowel een zeer belangrijk sociaaleconomisch recht op de kaart van het EVRM te zetten, als om de vaste rechtspraak over de Roma-minderheid te bevestigen.**

### Feiten en klachten

In Hudorovič e.a. tegen Slovenië klagen twee gezinnen uit verschillende Romavestigingen hun levensomstandigheden aan. De eerste verzoekers wonen in Goriča vas, een Romavestiging in de gemeente Ribnica. Goriča vas is een irreguliere vestiging waar ongeveer tachtig mensen verblijven in houten hutten. Eind jaren 1990 stelt de gemeente een reorganisatieplan voor om de bewoners van Goriča vas te verhuizen naar een reguliere vestiging met de nodige nutsvoorzieningen.

Hoewel de Romagemeenschap aanvankelijk bereid was om mee te werken, faalt dit plan wegens tegenstand van de meerderheidsbevolking van Ribnica. De verzoekers trachten al een hele tijd toegang te krijgen tot het publieke waternetwerk, maar deze toegang wordt geweigerd omdat de vestiging illegaal is. Als noodoplossing kopen de Romagemeenschap en de gemeente gezamenlijk een watertank aan.

Na het opzetten van deze regeling wordt de watertank

volgens verzoekers na een aantal jaar onbruikbaar omwille van schimmel, die is kunnen ontstaan omdat de watertank niet beschermd is tegen barre weersomstandigheden. De overheid bestrijdt deze versie van de feiten en beweert dat de watertank verkocht werd door de inwoners. In ieder geval staat vast dat er sinds 1 januari 2016 geen waterleveringen meer gebeurd zijn aan de vestiging.

De tweede verzoekers wonen in Dobruška vas 41, een irreguliere Romavestiging in de gemeente Škocjan. In 1963 hebben de lokale autoriteiten de leden van de Romagemeenschap naar deze vestiging verhuisd. Op het ogenblik van indienen van het verzoekschrift wonen verzoekers in een illegale houten hut, zonder toegang tot water. Vervolgens verhuizen zij naar een andere illegaal gebouwde hut op een stuk grond dat ze 200 meter verder hebben gekocht na geschillen met de burens.

Ook daar hebben zij geen toegang tot water. De gemeente weigert immers de gehele vestiging toegang tot het algemene waternetwerk, omdat de huizen illegaal gebouwd zijn. Als noodoplossing wordt de vestiging voorzien van een gezamenlijke aansluiting voor waterverdeling, waarnaar de bewoners individuele waterleidingen kunnen trekken vanuit hun woning. De tweede verzoekers zijn hier niet op aangesloten, omdat hun burens de toelating weigeren om een waterleiding onder hun land aan te leggen.

Beide verzoekers halen in essentie een schending van artikel 8 EVRM aan ten gevolge van hun gebrek aan toegang tot veilig drinkwater. Om dit te beoordelen, onderzoekt het Hof twee belangrijke kwesties: enerzijds hoe ver de positieve verplichtingen van de staat reiken om een geschikte en redelijke toegang tot water te voorzien; anderzijds, welke invloed de status van Roma als kwetsbare groep heeft op de draagwijdte van deze verplichtingen.

\* Merel Vrancken is assistent staatsrecht aan de UHasselt.

## Een recht op toegang tot drinkwater?

Bij aanvang verduidelijkt het EHRM dat het recht op privéleven uit artikel 8 EVRM géén recht op toegang tot veilig drinkwater omvat. Daarbij geeft het Hof wel aan dat een aanhoudend en langdurig gebrek aan toegang tot veilig drinkwater negatieve gevolgen kan hebben voor de gezondheid en de menselijke waardigheid, waardoor de kern van het recht op privéleven en het genot van de woning uit artikel 8 wordt uitgehouden (§116). Uit deze nuancering blijkt dat het Hof de deur naar een recht op water ook niet volledig sluit: onder bepaalde, uitzonderlijke omstandigheden zal artikel 8 EVRM wel degelijk een positieve verplichting van de staat omvatten om toegang tot veilig drinkwater te garanderen.

In de huidige zaak dient het Hof enkel te beoordelen of het gebrek aan voorziening van basisinfrastructuur de positieve verplichtingen van de staat schendt. Hoewel het Hof erkent dat de voorziene oplossingen door de gemeentes slechts tijdelijk zijn, besluit het dat de getroffen regelingen voor zowel Goriča vas als Dobruška vas 41 voldoen (§151-153). Deze oplossingen zorgen immers voor toegang tot veilig drinkwater voor beide vestigingen en de lokale autoriteiten hebben deze beslissingen te goeder trouw genomen. Daarbij komt dat de staat een ruime beoordelingsmarge heeft inzake de toegang tot water, aangezien dit een socio-economische aangelegenheid is (§144).

## Roma als kwetsbare groep?

Wanneer het gaat over de kwetsbare positie van Roma als minderheidsgroep, erkent het Hof dat een aanzienlijk deel van de Romapopulatie van Slovenië in vaak zeer afgelegen irreguliere vestigingen woont, waardoor zij grotere obstakels ondervinden dan de meerderheid van de Sloveense bevolking bij het verkrijgen van toegang tot basisvoorzieningen (§143). Vervolgens maakt het Hof echter drie nuanceringen die de principiële bescherming van Roma als kwetsbare groep in casu ondergraven.

Ten eerste bezit de staat een ruime beoordelingsmarge bij de realisatie van sociaaleconomische rechten, en dus ook bij het verzekeren van de toegang tot drinkwater. Hierbij is het, aldus het Hof, redelijk om alternatieve oplossingen te voorzien in zones zonder publiek watervoorzieningssysteem (§144-146).

Ten tweede merkt het Hof terecht op dat de bestaande regelgeving een onevenredig nadeel kan opleveren voor de Romagemeenschap, vermits zij

aanzienlijk vaker in irreguliere vestigingen leven dan de meerderheid van de bevolking, ten gevolge van hun kwetsbaarheid als groep. De regeling voorziet er immers in dat enkel regulier gezette woningen aangesloten kunnen worden op de publieke nutsvoorzieningen. Bij de afweging van dit nadeel neemt het Hof genoeg met de vaststelling dat andere gemeentes reeds maatregelen genomen hebben om de leefomstandigheden te verbeteren, zoals regularisatie van de vestigingen, en oordeelt het dat de lokale autoriteiten de kwetsbaarheid van de Romabevolking erkend hebben (§147).

Ten derde stelt het Hof dat verzoekers zelf de keuze hebben gemaakt om in hun woningen te blijven en noch te verhuizen, noch zelf hun infrastructuur te verbeteren. Dit besluit het Hof ondanks de onduidelijkheid over de beschikbaarheid van gesubsidieerde woningen en de onzekerheid over een realistische mogelijkheid voor verzoekers om te verhuizen naar een plaats met betere infrastructuur en ondanks een reeds gefaald hervestigingsplan voor Goriča vas. Waar het Hof die conclusie op baseert is niet volledig duidelijk, al lijkt het vooral rekening te houden met het feit dat verzoekers niet in extreme armoede leefden (§149) en sociale uitkeringen kregen, die ze volgens het Hof hadden kunnen gebruiken om hun situatie te verbeteren (§158).

Zodoende besluit het EHRM dat artikel 8 EVRM niet geschonden is. Volgens het Hof voldeden de maatregelen die de overheid genomen heeft om de toegang tot veilig drinkwater van verzoekers te verzekeren immers aan de mogelijke positieve verplichtingen van de staat en hield de overheid voldoende rekening met de kwetsbare positie van verzoekers.

## Een veelbelovende uitspraak?

In dit arrest zet het Hof een eerste stap richting de inclusie van toegang tot drinkwater in artikel 8 EVRM. Hoewel meerdere punten van kritiek kunnen worden geuit op de aanpak van het Hof,<sup>1</sup> kan over het algemeen gesteld worden dat dit een stap in de goede richting is. Dit arrest draagt immers bij aan de creatie van een lijn van rechtspraak over toegang tot veilig drinkwater onder het EVRM.<sup>2</sup>

Wanneer het gaat over de kwetsbare positie van de Romagemeenschap, is de redenering van het Hof echter op meerdere plaatsen gebrekkig.

Zo aanvaardt het Hof als vanzelfsprekend het argument van de overheid dat de huizen van de verzoekende partijen niet aangesloten kunnen worden op de

<sup>1</sup> Zie hiervoor de *partly dissenting opinion* van rechter Pavli, waarbij rechter Kūris zich aansloot.

<sup>2</sup> Met als voorgangers arresten die handelden over milieuvervuiling, zoals EHRM *Dubetska e.a. t./Oekraïne*, arrest van 12 februari 2011 en EHRM *Dyemzukt./Oekraïne*, arrest van 4 september 2014.

# Artikel

officiële netwerken van nutsvoorzieningen, aangezien zij deel uitmaken van irreguliere vestigingen en de aansluiting bijgevolg tegen de wet zou indruisen. Bij deze wel heel legalistische uitleg zou het Hof zich nochtans vragen hebben mogen stellen.<sup>3</sup> Uit de feiten blijkt immers dat Roma aanzienlijk vaker in irreguliere vestigingen leven dan de meerderheid van de bevolking, ten gevolge van hun kwetsbaarheid als groep, en dat de bestaande regelgeving dus een aanzienlijk grotere impact op hen zou kunnen hebben. Dit gaat het Hof evenwel niet na.<sup>4</sup> In plaats daarvan neemt het genoeg met het feit dat *andere* gemeenten *vrijwillig* regularisatiemaatregelen hebben genomen.

Daarnaast oordeelt het Hof, zonder duidelijke basis, dat verzoekers zelf de keuze hebben gemaakt om niet te verhuizen. Zowel de vaststelling dat verzoekers niet in extreme armoede leven als de vaststelling dat ze sociale uitkeringen krijgen, lijken

hier irrelevant. Het is immers niet vanzelfsprekend om uit te gaan van de mogelijkheid van verzoekers om te verhuizen. Zoals de feiten aangeven, is een eerder opgesteld reorganisatieplan verworpen door de meerderheidsbevolking van Ribnica. Bovendien negeert deze stelling de realiteit van het leven in gemeenschap, waarbij verzoekers in Romagemeenschappen van 80 respectievelijk 250 personen wonen. Deze elementen had het Hof in rekening kunnen nemen toen het stelde dat verzoekers in de mogelijkheid verkeren om te verhuizen, iets dat het Hof eerder wel deed in zaken over de uitzetting van Roma.<sup>5</sup>

Er kan dus besloten worden dat de tweede kamer van het EHRM in deze zaak een veelbelovende uitspraak heeft gedaan over het recht op water, maar een teleurstellende redenering heeft gevolgd ten aanzien van de kwetsbare positie van de Roma.

<sup>3</sup> Zoals ook rechters Pavli en Kūris doen in hun *partly dissenting opinion*, §13-17.

<sup>4</sup> *Contra* EHRM *Yordanova e.a. t./ Bulgarije*, arrest van 24 april 2012, §118 (i.v.m. *onteigeningen*), waar het Hof benadrukt dat een beoordeling van de *proportionaliteit* van de maatregel ook noodzakelijk is indien de vestiging *illegaal* is. Een belangrijke nuance is wel dat in deze zaak de *inmenging* in artikel 8 EVRM reeds vaststond en het hier ging om *negatieve verplichtingen*, terwijl het Hof dit argument in *Hudorovič* gebruikt om te oordelen dat er geen *inmenging* in artikel 8 aanwezig is en het in deze zaak ging over *positieve verplichtingen*.

<sup>5</sup> Zie EHRM *Yordanova e.a. t./ Bulgarije*, arrest van 24 april 2012, §118 en §132-133; EHRM *Winterstein e.a. t./ Frankrijk*, arrest van 17 oktober 2013; §148 en §160-166.

## M.N. t. België: een streng maar begrijpelijk arrest

Mathieu Leloup\*

**Er zal op 5 mei 2020 een zucht van opluchting zijn geslaakt bij overheden doorheen Europa, toen het nieuws over de uitspraak van de Grote Kamer van het EHRM in de zaak *M. N./België* hen bereikte.<sup>1</sup> De Grote Kamer heeft namelijk – kort gezegd – besloten dat de bescherming van het EVRM zich niet uitstrekt tot mensen die een visum aanvragen bij een ambassade van een land dat behoort tot de Raad van Europa. Hoewel de uitspraak in lijn ligt met de eerdere rechtspraak van het Hof, is het een nieuw voorbeeld van de restrictieve houding van het Hof in migratiezaken.**

### Feiten

De uitspraak van het Hof is het laatste woord in de saga van “het Syrische gezin”, die België in 2016 en 2017 in de ban hield. Dat geschil is uiteindelijk ontaard in een kluwen aan procedures, dat in deze korte noot niet moet worden ontward. De belangrijke elementen kunnen als volgt worden samengevat. In augustus 2016 reisden de ouders, vergezeld door één van hun kinderen, van Aleppo naar Beirut om daar bij de Belgische ambassade een humanitair visum aan te vragen. Ze hoopten daarna in België asiel te verkrijgen. De Dienst Vreemdelingenzaken weigerde de visa te verlenen, aangezien een humanitair visum voor kort verblijf was bedoeld, wat niet strookte met het uiteindelijke doel om asiel aan te vragen. Tegen deze weigeringsbeslissing werd een schorsingsberoep bij de Raad voor Vreemdelingenbetwistingen ingesteld. De Raad schorste de beslissing en verplichtte de Dienst om een nieuwe beslissing te nemen die meer rekening hield met de uiterst gevaarlijke situatie in Syrië. De tweede beslissing van de Dienst was evenwel op dezelfde gronden gestoeld en werd eveneens geschorst. Na een derde beslissing van de Dienst, besloot de Raad om de Belgische overheid te verplichten om binnen de 48 uur visa af te leveren die voor drie maanden geldig waren.

Deze laatste uitspraak heeft tot een volledig nieuw

spoor van procedures geleid over de uitvoering van dit arrest, dat uiteindelijk strandde met een uitspraak van het Hof van Beroep. Hierop trok het gezin naar het EHRM en wierp twee klachten op. Ten eerste zou de weigering tot het verlenen van de humanitaire visa hen hebben blootgesteld aan een situatie die strijdig was met artikel 3 EVRM, zonder enige mogelijkheid om hier iets aan te wijzigen, wat in strijd was met artikel 13 EVRM. Ten tweede zou de onmogelijkheid om de uitspraak van de Raad voor Vreemdelingenbetwistingen, die de staat verplichtte de visa af te leveren, uit te voeren een schending inhouden van artikel 6 EVRM. Gelet op het belang van de zaak, stond de gewone kamer haar rechtsmacht af ten voordele van de Grote Kamer.

### Uitspraak

Deze Grote Kamer wees beide klachten evenwel af als onontvankelijk. Er werd vooral aandacht besteed aan de klacht over de artikelen 3 en 13 EVRM. Het Hof kwam, in navolging van de Belgische overheid en elf tussenkomende staten, tot de conclusie dat er in deze zaak geen sprake was van enige rechtsmacht van België. Zulke rechtsmacht is een *conditio sine qua non* voordat een staat verantwoordelijk kan worden gehouden voor mogelijke schendingen van het EVRM. Het Hof heeft traditioneel een territoriale opvatting van het begrip rechtsmacht gevolgd, waarbij staten in principe enkel verantwoordelijk kunnen worden gehouden voor gebeurtenissen die volgens internationaal publiekrecht binnen hun grondgebied vallen. Aangezien het Syrisch gezin zich op het moment van de aanvraag voor de visa in Beirut bevond, was aan deze territorialiteitsvoorwaarde duidelijk niet voldaan. Uitzonderlijk kan er ook rechtsmacht worden vastgesteld in situaties die buiten het grondgebied vallen.<sup>2</sup> Zulke extraterritoriale rechtsmacht vereist echter uitzonderlijke omstandigheden, zoals wanneer de verdragsstaat in kwestie effectieve controle uitoefent over een ander grondgebied, bijvoorbeeld in het kader van een militaire operatie.<sup>3</sup> De Grote Kamer oordeelde dat

\* Mandaatassistent Staats- en Bestuursrecht aan de Universiteit Antwerpen, onderzoeksgroep Overheid en Recht.

<sup>1</sup> Zie hiervoor de *partly dissenting opinion* van rechter Pavli, waarbij rechter Kūris zich aansloot.

<sup>2</sup> EHRM (GK) 12 december 2001, *Banković/België e.a.*, §§59-61.

<sup>3</sup> EHRM (GK) 7 juli 2011, *Al-Skeini/VK e.a.*, §§130-150.

dergelijke uitzonderlijke omstandigheden in deze zaak niet aanwezig waren. Het loutere feit dat het gezin zich bij de Belgische ambassade in Beirut had aangediend volstond niet om de Belgische rechtsmacht vast te stellen. Ook het feit dat het gezin een juridische procedure is gestart die door de Belgische rechtbanken werd behandeld, was, in navolging van eerdere rechtspraak,<sup>4</sup> niet voldoende om dit te doen. Bij gebrek aan rechtsmacht van België in deze zaak, werden de klachten over de artikelen 3 en 13 EVRM onontvankelijk verklaard.<sup>5</sup>

Ook de klacht omtrent artikel 6, §1 EVRM werd onontvankelijk verklaard. Volgens vaste rechtspraak geldt deze Verdragsbepaling namelijk enkel voor disputen over burgerlijke rechten. De rechtspraak van het Hof die bepaalt wanneer een recht burgerlijk van aard is, is uitgebreid en onduidelijk, en is bovendien voor evolutie vatbaar.<sup>6</sup> Desalniettemin, zijn er bepaalde kwesties die consistent door het Hof als niet-burgerlijk worden beschouwd. Disputen omtrent migratie en de toegang, het verblijf en de verwijdering van vreemdelingen van het grondgebied, is er zo één.<sup>7</sup> Bijgevolg was artikel 6, §1 EVRM niet van toepassing in deze zaak en werd ook deze klacht afgewezen.<sup>8</sup>

## Bespreking

Vanuit een menselijk oogpunt kan deze beslissing zeker betreurd worden. De – zeer begrijpelijke – wens van het Syrisch gezin om hun situatie te ontvluchten en naar België te reizen komt hiermee, na een jarenlange procedurestrijd, tot een eind. Vanuit een juridisch oogpunt, lijkt deze uitspraak evenwel zeker verdedigbaar. Op het eerste gezicht voegt deze uitspraak van de Grote Kamer ook niet meteen iets toe aan de rechtspraak van het Hof. De bespreking van de klacht omtrent de artikelen 3 en 13 EVRM was louter een recapitulatie van de bestaande rechtspraak over het begrip rechtsmacht, gevolgd door de toepassing ervan.<sup>9</sup> Ook de klacht over artikel 6, §1 EVRM werd afgedaan op grond van een principe dat al enkele decennia bestaat.

De gevolgen van een andere beslissing, waarbij het Hof rechtsmacht van België in deze zaak aanvaard

had, zouden ook moeilijk te overzien zijn. Dit zou er in principe toe leiden dat de rechtsmacht van elk land van de Raad van Europa kan worden teweeggebracht door een klacht aan een ambassade ergens ter wereld. Dit principe, in combinatie met de positieve verplichtingen die het Hof leest in de Verdragsrechten, zou ertoe leiden dat mensen van over de hele wereld de bescherming van het Verdrag konden inroepen. Dit zou bovendien niet enkel gelden voor mensen die in conflictgebieden leven, maar – gelet op de relatief brede materiële draagwijdte van artikel 3 EVRM – evengoed voor mensen die ernstig ziek zijn,<sup>10</sup> of in erbarmelijke omstandigheden moeten leven.<sup>11</sup> Dergelijke interpretatie zou enorme verplichtingen voor de landen van de Raad van Europa met zich meebrengen. Het Hof geeft trouwens zelf aan dat deze overweging heeft meegespeeld. Het stelt namelijk dat, mocht een visumaanvraag bij een ambassade volstaan om rechtsmacht te creëren, dit een bijna universele toepassing van het EVRM teweeg zou brengen, onafhankelijk van waar in de wereld de persoon in kwestie zich bevindt en bijgevolg eideloze verplichtingen voor de Verdragsstaten met zich mee zou brengen.<sup>12</sup>

Deze uitspraak past in een rijtje van recente Europese rechtspraak die het asielzoekers bemoedigt om bescherming in Europa te bekomen. Zo kan worden gewezen op het arrest X en X van het Hof van Justitie. In die zaak, die in de feiten zeer sterk gelijkt op de zaak die hier wordt besproken, besloot het Hof dat de Visumcode enkel geldt voor visa met het oog op een kort verblijf en bijgevolg niet van toepassing is wanneer men dergelijk visum aanvraagt louter met het doel asiel aan te vragen wanneer men eenmaal op Europees grondgebied is. Dergelijke aanvragen worden bijgevolg volledig door het nationale recht beheerst. Het feit dat de personen in kwestie de situatie in Syrië wilden ontvluchten, deed hieraan geen afbreuk.<sup>13</sup>

Daarnaast kan ook worden verwezen naar het arrest *N.D.* en *N.T.* waarin het Hof stelde dat er geen schending van het verbod op collectieve uitwijzing had plaatsgevonden nadat de Spaanse overheden een groep vreemdelingen had uitgewezen die

4 EHRM (besl.) 28 januari 2014, *Abdul Wahab Khan/VK*, §28.

5 EHRM (GK) 5 mei 2020, *M.N. e.a./België*, §§110-126.

6 Zo kan worden gedacht aan de rechtspraak over disputen tussen de staat en ambtenaren. Zie: EHRM (GK) 8 december 1999, *Pellegrin/Frankrijk*; EHRM (GK) 19 april 2007, *Vilho Eskelinen e.a./Finland*.

7 Zie bv. al: EHRM (GK) (besl.) 5 oktober 2000, *Maaouia/Frankrijk*, §40.

8 EHRM (GK) 5 mei 2020, *M.N. e.a./België*, §§127-142.

9 Zie verder over het begrip rechtsmacht in de rechtspraak van het Hof: C. JENART, B. CLAES, I. DE CLEEN en F. FEYT, "Extraterritorialiteit: Kunnen grondrechten over de grens gaan?" *Rechtskundig Weekblad* 2018-2019, 1243-1259.

10 Zie: EVRM (GK) 13 december 2016, *Paposhvili/België*.

11 EHRM 28 juni 2011, *Sufi en Elmi/VK*.

12 EHRM (GK) 5 mei 2020, *M.N. e.a./België*, §123.

13 HvJ 7 maart 2017, C-638/16 PPU, *X en X*.

# Artikel

collectief de grens van Melilla hadden bestormd om zich zo toegang tot het grondgebied te verschaffen.<sup>14</sup> Ten derde kan men ook nog wijzen op het arrest in *Ilias en Ahmed*, waar het Hof geen schending van artikel 5 EVRM vaststelde en oordeelde dat staten maatregelen mogen nemen tegen vreemdelingen die belemmeringen in het migratierecht proberen te omzeilen.<sup>15</sup> Kort gesteld kunnen al deze arresten beschouwd worden als een onvermijdelijk gevolg

van een systeem waarin het migratierecht nog steeds vertrekt vanuit de idee van soevereine staten en de bescherming van grenzen. De Europese hoven doen in deze weinig anders dan het toepassen van dit systeem. De pijnlijke vaststelling is evenwel dat dit wanhopige vluchtelingen er niet van zal weerhouden om Europa toch te proberen bereiken. Aangezien 'fort Europa' goed op slot zit, blijft enkel een – vaak gevaarlijke – illegale overtocht over.

## **NIET NORMAAL?!**

Het is **NIET NORMAAL** dat je vaker gecontroleerd wordt omdat je een migratieachtergrond hebt. Het is **NIET NORMAAL** dat net jij eruit gepikt wordt, als enige persoon van kleur. Etnisch profileren is discriminatie, etnisch profileren is **NIET NORMAAL**.

Met **NIET NORMAAL** bundelen 7 organisaties, waaronder de Liga voor Mensenrechten hun krachten in de strijd tegen etnisch profileren bij de politie in België.

De campagne **NIET NORMAAL** wil zorgen voor een verandering in mentaliteit én in beleid. We zetten etnisch profileren op de agenda bij politici en bij de politie, door te pleiten voor concrete maatregelen. Daarnaast maken we ook het bredere publiek bewust van waarom etnisch profileren discriminerend en bovendien inefficiënt is. Mensen die zelf etnisch profileren ervaren, informeren we over hun rechten want etnisch profileren is **NIET NORMAAL!**

<https://stopethnicprofiling.be/nl/>

<sup>14</sup> EHRM (GK) 13 Februari 2020, N.D. en N.T./Spanje.

<sup>15</sup> EHRM (GK) 21 November 2019, *Ilias en Ahmed*/Hongarije.



## Op het kruispunt tussen cultuur en natuur

TvMR sprak met Koen Vanmechelen

Merel Vrancken<sup>1</sup> & Alexander Maes<sup>2</sup>

Na twee maanden lockdown worden de maatregelen om ons te beschermen tegen de COVID-19 pandemie in België eindelijk wat versoepeld. Wij maken van dat moment gebruik om kunstenaar Koen Vanmechelen te gaan interviewen in het indrukwekkende LABIOMISTA in Genk. Koen Vanmechelen verkreeg wereldwijde bekendheid met zijn Cosmopolitan Chicken Project. Hij kreeg onder andere dankzij dat project ook een eredoctoraat aan de UHasselt omdat hij met zijn kunst een brug wil slaan naar de wetenschap en belangrijke maatschappelijke ontwikkelingen. Als wereldreiziger en kosmopoliet zit hij vandaag de lockdown uit in Genk: een smeltkroes van nationaliteiten en zo een mooie uitvalsbasis om te werken rond kunst, diversiteit en mensenrechten.

### TvMR: Waarvoor staat LABIOMISTA?

**KOEN VANMECHELEN:** LABIOMISTA betekent 'de mix van het leven'. Het is een samenvoegsel van het Franse lidwoord 'la', het universele woord 'bio' en het Italiaanse woord 'mista', dat mix betekent. LABIOMISTA is een woord dat ik zelf verzonnen heb toen ik in Italië een insalata mista aan het eten was.

### TvMR: Hoe ben je hier terechtgekomen?

**KOEN VANMECHELEN:** Ik zie LABIOMISTA als een logisch gevolg van mijn werk als kunstenaar. Voor mij is kunst eerst een individuele ontwikkeling die je doormaakt als jonge kunstenaar, waarbij je kritisch kijkt naar de maatschappij waaruit je voortkomt. In een tweede fase geraak je geïnteresseerd in 'de andere', wat kan staan voor de mens, maar ook voor de maatschappij als geheel.

Als kunstenaar heb ik me op die manier gelinkt aan wat er in de maatschappij aan het bewegen was. Het gedachtegoed van mijn werk start daarom vanuit de Cosmopolitan Chicken. Als gedomesticeerd ras is de kip een metafoor voor een dynamische samenleving die gebaseerd is op kruisen, waarbij het kruisen voortkomt uit de nieuwsgierigheid naar de andere. Net

als de kip is de mens ook één groot gedomesticeerd ras, al beseffen we dat zelf vaak niet.

Aan het begin van mijn carrière was er van LABIOMISTA nog geen sprake. Ik had oorspronkelijk mijn atelier in Hasselt. Toen ik daar weg moest door de stadsuitbreiding, bleek de stad Genk wel geïnteresseerd in mijn visie en praktijk als kunstenaar. Aangezien Genk een zeer multiculturele stad is, was het logisch om hier te landen. De voormalige zoo van Zwartberg bleek de ideale locatie voor een groots plan: LABIOMISTA.

LABIOMISTA kan je zien als de poort naar het nationaal park. Het is een overgangsfase tussen de bewoonde wereld (de stad en de industrie) en de jungle (het natuurpark). LABIOMISTA vormt via de communities de poort naar het nationaal park. Dit is ook een referentie naar mijn werk, waarin ik van wild naar gedomesticeerd ga. Hier in LABIOMISTA is het andersom: van gedomesticeerd naar wild. Deze site is een overgangsfase. In de directeursvilla gaat het over de mens. Vervolgens heb je mijn atelier, waar het gaat over het conflict tussen mens en natuur. Daarna volgen de gedomesticeerde dieren waarmee ik werk, zoals de kippen, lama's, alpaca's en dromedarissen. Ten slotte gaat de site langzaam over in de jungle: het nationaal park. LABIOMISTA is een plaats om na te denken over de positie van de mens in de samenleving en hoe het verder moet.

### TvMR: Naast je werk rond het Cosmopolitan Chicken Project en LABIOMISTA werk je ook regelmatig rond mensenrechten. Hoe passen de mensenrechten in je verhaal?

**KOEN VANMECHELEN:** Wel, de mens is net een gedomesticeerd ras omdat we de keuze hebben gemaakt afspraken te maken over ons samenleven. De mens is zo afhankelijk geworden van de mens. We zijn geen natuur meer, we zijn een gedomesticeerde soort en we hebben daar zelf voor gekozen.

Eén van die afspraken is dat je voor de zwakkeren in de samenleving moet zorgen. Dat geldt natuurlijk ook

<sup>1</sup> Merel Vrancken is assistent staatsrecht aan de UHasselt.

<sup>2</sup> Alexander Maes is assistent sociaal recht aan de UHasselt.

# Interview

in coronatijden. Er was een tijdje veel te doen rond groepsimmunititeit, de zogenaamde 'natuurlijke' weg om de pandemie aan te pakken. Ik vertel mensen nu dat we die weg niet uit kunnen gaan. Je hebt geen keuze meer voor de 'natuurlijke' weg, de keuze om daarvan af te stappen is jaren geleden al gemaakt. Als we de natuurlijke weg hadden behouden, is je leven ook op wanneer je veertig bent. Je bent dan niet meer nuttig voor de natuur en je wordt afgestoten. Als we die 'natuurlijke' methodes opnieuw toepassen op deze samenleving, toon je geen respect voor hetgeen je zelf ontwikkeld hebt. Leiders die daarvoor pleiten maken volgens mij een inbreuk tegen onze mensenrechten, begrepen vanuit het respect voor de mens, vanuit het 'samen-leven' en het zorgen voor elkaar. Daarom maak ik LABIOMISTA. Een plaats waarin we kunnen nadenken over een fysieke en mentale ruimte om te overleven in een gedomesticeerde wereld met een eeuwig conflict tussen natuur en cultuur. Het is belangrijk dat er over deze zaken gedialoogd kan worden. Er moet een soort sacrale ruimte gelaten worden waar nieuwe ideeën kunnen ontstaan. Dat is volgens mij een mensenrecht: een lege ruimte. Als ik nadenk over een nieuw boek van mensenrechten zou ik dolgraag een boek maken waar niets instaat. Omdat dat iedere dag opnieuw geschreven moet worden volgens de inzichten van dat moment.

**TvMR: De positie van de mensenrechten in je werk verklaart dan wellicht waarom hier onderaan je atelier een opvallend standbeeld staat van een kind dat op een boekentoren van de belangrijkste mensenrechteninstrumenten zit?**

**KOEN VANMECHELEN:** Inderdaad. Drie jaar geleden zat ik in Venetië op een bootje samen met onder andere Manfred Nowak, secretaris-generaal van de Global Campus of Human Rights. We raakten aan de praat over een symbool voor de mensenrechten. Hij zei dat zo'n symbool ontbrak, maar ik had daar een paar maanden eerder een schets rond gemaakt die ik dan meteen heb laten zien. Iedereen in het gesprek had meteen iets van 'Wauw, dit moet het zijn!' Een Grieks kind, gezeten op de bronnen van de mensenrechten. Grieks als verwijzing naar de eerste vorm van

democratie. De figuur heeft wel het lijf van een baby, maar het heeft het gezicht van een 'jonge jongeling'. Dit 'kind' kijkt overtuigd naar de toekomst: 'Ik zit hier op de fundamente van de mensenrechten en kan deze uitbreiden, herschrijven, maar alleszins beleven.'

**TvMR: LABIOMISTA bevindt zich ook op het kruispunt van globaal en lokaal, u gebruikt daarvoor zelf het woord glokaal. Hoe hangt dat samen?**

**KOEN VANMECHELEN:** Een van de eerste *statements* die je ziet als je LABIOMISTA binnenkomt is: *'The global*

*only exists by the generosity of the local.'* Vandaag zijn wij vastgelopen op het feit dat we in een globale, neoliberale, wereld ons - vaak onterecht - meester hebben gemaakt van natuurlijke bronnen. Daardoor leeft de lokale mens in spanning met de globale wereld. Mensen moeten nu betalen voor hetgeen ooit van hen is weggehaald.

Daarom maak ik dat statement. Je kan alleen groeien als je gelijk groeit. Alles wat globaal wordt, heeft ooit een lokale oorsprong gekend.

**TvMR: Van de mensenrechten wordt soms ook gezegd dat ze lokaal zouden gegroeid zijn in westerse landen, maar door culturele verschillen niet zomaar overgezet kunnen worden naar het globale. Is dat iets wat u bezighoudt?**

**KOEN VANMECHELEN:** Ik denk vooral dat bij de ontwikkeling van de globale wereld dingen verloren zijn gegaan. De westerse landen hebben wetten gemaakt en die zijn uitgebreid naar de hele wereld, zonder dat hierover een vloeiende discussie heeft plaatsgevonden. Er was geen dialoog, er waren geen communicerende vaten. Wat mij vooral boeit is dat daar een inhaalbeweging moet worden gemaakt. We moeten bekijken hoe we wat lokaal belangrijk is ook terug kunnen vertalen naar een globale 'samen-leving'. Het woorddeel 'samen-' is daarbij heel belangrijk. De rechten van de mens veranderen volgens mij dan ook continu.

**TvMR: Past hier dan uw project rond het Pavilion of Human Rights in?**



# Interview

**KOEN VANMECHELEN:** Terwijl we in Venetië aan het praten waren, ontstond ook het plan om een Pavilion of Human Rights te stichten op de Biënnale van Venetië. Ik heb daartoe een dossier opgesteld, maar we botsten al gauw op de limieten van de Biënnale. We mochten het woordje 'Pavilion' niet gebruiken. Hierdoor groeide het idee om cafés te organiseren. We brengen mensen aan tafel om te praten over het Pavilion of Human Rights en we maken zo een manifest dat terug gebaseerd is op dialoog. Zo zijn we het CosmoCafé begonnen. We hebben er wereldwijd nu zo'n 25 gedaan. Telkens ontstaat een dialoog over kunst en mensenrechten,

maar altijd met een andere insteek: mobiliteit, wiskunde, economie, filosofie, ... Dat manifest is nu een fantastisch document geworden waarmee we zowel naar de VN, de Europese Commissie, als de 59ste Biënnale van Venetië willen stappen. Op die manier gaan we vragen om een Pavilion of Human Rights op te richten. Of dat gaat lukken weet ik niet, maar we gaan het in ieder geval doen.

Ik zou graag hebben dat het CosmoCafé een vast item in het Pavilion of Human Rights blijft. Op die manier kan het manifest zich ter plaatse ook steeds blijven uitbreiden en wordt het een soort bibliotheek van kennis.

## TvMR: Hoe past het project van de CosmoGolem in LABIOMISTA?

**KOEN VANMECHELEN:** Dit is een project dat je moet terugkoppelen naar toen ik zelf nog kind was. Ik had een beeld gemaakt, de Golem. Ik wist toen eigenlijk nog niet goed wat het was. Ik kende wel de legende. Het beeld dat door een Praagse rabbi uit klei werd gemaakt en tot leven werd gebracht. Een reus op lemen voeten die tussenbeide kwam wanneer er onrust was. Op wonderbaarlijke manier bracht deze neutrale figuur oplossingen voor de samenleving. Zo kende ik de Golem. Later leerde ik dat de Golem, in de Joodse samenleving, ook gezien wordt als een metafoor voor iets dat ons kan helpen, maar ons ook kan verwoesten. Golem is een fantastisch begrip, maar met een moeilijkheidsgraad: hoe komt het in

de juiste handen terecht om een positief effect op de maatschappij te hebben?

Daarom heb ik de CosmoGolem diagonaal op het centrum van LABIOMISTA geplaatst, met zicht op de *communities* van Genk. Hier in LABIOMISTA staat eigenlijk enkel het hoofd, de rest van het lichaam is de site. De CosmoGolem waakt over onze *community*. Hij is degene die tussenkomt als het fout dreigt te lopen. Doordat het hoofd in feite wordt gevormd door een open structuur waait de wind van de universele gedachte door zijn hoofd. Vergelijk het met een dromenvanger.



## TvMR: Want het is ook de bedoeling dat de CosmoGolem dromen ontvangt van kinderen?

**KOEN VANMECHELEN:** Dromen, hoop, alles waarvan kinderen kunnen dromen wereldwijd. Wij hebben andere dromen dan een kind in Afrika of in Indië. De CosmoGolem staat

vandaag op 44 verschillende plaatsen in de wereld en duizenden kinderen zijn rond deze figuur aan het werk. De CosmoGolem verbindt zo niet enkel mensen, maar luistert ook naar kinderen in kwetsbare situaties. Zij kunnen aan hem hun hart luchten. In de toekomst kan deze neutrale figuur eventueel voor een oplossing zorgen. Niet op een magische wijze, als een soort tita-tovenaar, maar via de groeperingen - de ngo's, de ziekenhuizen, de scholen - waar we mee samenwerken en die de CosmoGolem ter plaatse omkaderen. Hier in LABIOMISTA is dat de *community*. Op die manier weerspiegelt het voor mij hoe kunst een hefboom kan zijn in de maatschappij. Door de bouwstenen aan te leveren voor een nieuwe tijd.

Normaal had eerder dit jaar ook het 'Fiesta del CosmoGolem' moeten doorgaan: een groot kinderrechtenbenefiet met als centrale figuur de CosmoGolem. Helaas kon het omwille van COVID-19 voorlopig niet doorgaan en is het uitgesteld tot volgend jaar.

## TvMR: Kan het CosmoGolem-project iets betekenen, nu de COVID-19 crisis druk zet op kinderrechten?

# Interview

**KOEN VANMECHELEN:** Absoluut. Ik werk met kinderen over de hele wereld en overall is de impact voelbaar. Ik ben nu bezig met een project om al mijn medewerkers en de betrokken kinderen mondkmaskers te bezorgen, zodat ze zichzelf en anderen kunnen beschermen. Op die mondkmaskers staat: 'this is not a chicken'. Dit is bedoeld als duidelijk statement, afkomstig van het iconisch statement 'ceci n'est pas une pipe'. Ik begin al dertig jaar al mijn lezingen met het statement 'dit is geen kip'. Daarmee probeer ik de mensen te laten inzien dat wat ik vertel een metafoor is voor zichzelf. Daar voeg ik dan ook steeds aan toe dat er een dag komt waarop we opgehokt zullen worden, net zoals de kip. Met de lockdown zijn we daar gearriveerd. De creaties van de mens worden gebruikt als voorbeeld van hoe de mens zichzelf aan het creëren is.

Daarnaast link ik dit statement ook aan de natuur. We zijn het beu om een kip te zijn. Laat ons niet meer die monocultuur zijn, maar laat ons in de diversiteit van de natuur komen. We moeten dit moment gebruiken om onze positie in de natuur te bevragen en opnieuw te schetsen. Ten slotte link ik het ook aan de mensenrechten. 'This is not a chicken': wij zijn mensen en we willen behandeld worden als mensen, niet als een nummer in de maatschappij.

**TvMR: Zullen de veranderingen die er nu zijn ten gevolge van de COVID-19-crisis een blijvende invloed hebben?**

**KOEN VANMECHELEN:** We zitten in een wereldwijde crisis. Er is angst, waardoor we socialer worden. Als de crisis elders in de wereld had plaatsgevonden en we er niet rechtstreeks mee geconfronteerd waren, hadden we ons dat niet aangetrokken. Maar we zitten nu als sociale wezens allemaal in hetzelfde schuitje en we hebben elkaar nodig. Als de dreiging weg is, begint het schouwtoneel van de politici weer. In een tijd van zo veel doden worden politici stil en gaan de grote verhalen liggen. De wereld zal enkel veranderen indien de dreiging blijft.

Veel mensen zeggen tegen mij: 'dit hadden we niet durven denken'. Ik wel. We moeten voorzichtig zijn met wat we uitbuiten. Dit is de clash tussen natuur en cultuur. Het momentum waarop we een stap te ver gezet hebben. Een stap te ver zetten is soms een ontdekking, maar je kan ook een stap te ver zetten en dan een stap terug zetten. Ik noem dat 'breaking the boundaries of clarity to step into a new reality'. Je breekt de grens van duidelijkheid en je bereikt een nieuwe realiteit. Dan sta je voor een keuze: je kan je gedragen naar de regels van wat je ontdekt hebt of je kan je er meester van maken. Dat laatste hebben wij gedaan. We hebben een stap te ver gezet en de natuur slaat terug.

**TvMR: Bent u als kosmopoliet nu gevangen in het lokale?**

**KOEN VANMECHELEN:** Door de crisis zit ik nu in overlevingsmodus. Ik had projecten lopen over de hele wereld die nu niet doorgaan. Maar er zit een stukje jungle in mij: als de omgeving veilig is, kan ik het me permitteren om wat rond te slenteren. Als er gevaar is, begin ik sneller te vliegen. De kunstenaar zit altijd op de grens tussen de bewoonde wereld en de jungle. Hij moet weten wat de wetten van de natuur zijn en wat er in de bewoonde wereld gebeurt.

We leven in een tijd van 'social distancing'. Social distancing' is vandaag respect opbrengen voor de andere. Ik vraag me dan af: 'Kunnen we dit ook niet toepassen op de natuur? Hoe dicht mag ik bij een boom komen?' We moeten deze tijd gebruiken om na te denken over wat de bouwstenen van een nieuwe samenleving zijn.

**TvMR: En LABIOMISTA is de plaats bij uitstek om dat te doen!**

[www.labiomista.be](http://www.labiomista.be)